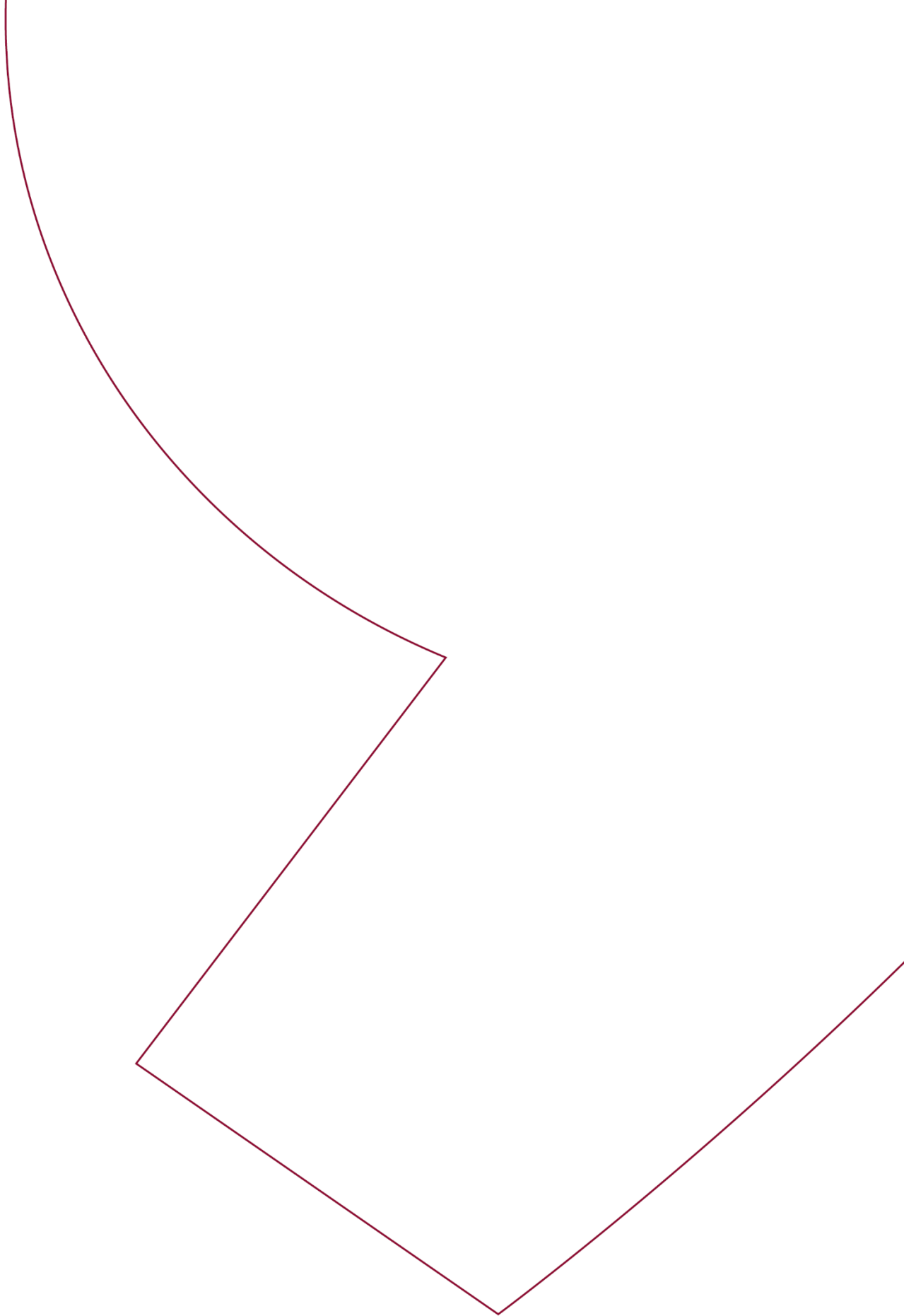

ADVIESRAPPORT

Evaluatie PIN en procesevaluatie traject bekostigde imamopleiding

RAPPORT

Evaluatie PIN en procesevaluatie traject bekostigde imamopleiding

Hobéon Management Consult

9 december 2024

INHOUDSOPGAVE

1.	SAMENVATTING	1
1.1	Doelmatigheid en kwaliteit PIN	1
1.2	Organisatiestructuur: samenwerking, rollen en verwachtingen	2
1.3	Draagvlak en animo	4
1.4	Toekomstige infrastructuur imamopleiding	4
2.	INLEIDING	6
2.1	Aanleiding evaluatie	6
2.2	Opdracht	6
2.3	Plan van aanpak	7
3.	STAKEHOLDERS EN GLOBALE TIJDLIJN	9
3.1	Stakeholders PIN en traject imamopleiding	9
3.2	Globale tijdlijn: 2017 tot september 2023	10
4.	PIN	13
4.1	Toegevoegde waarde PIN	13
4.2	Discussiepunten PIN	13
4.3	Toekomst PIN	14
4.3.1.	Toekomstige infrastructuur	14
4.3.2.	Aandachtspunten vervolgconstruct	15
5.	IMAMOPLEIDING: SAMENWERKING, ROLLEN EN VERWACHTINGEN	16
5.1	Samenwerking	16
5.1.1	Samenwerking in de stuurgroep	16
5.1.2	Samenwerking onderwijsinstellingen	16
5.1.3	Samenwerking onderwijsinstellingen en CMO	17
5.1.4	Samenwerking onderwijsinstellingen en overheid	17
5.1.5	Samenwerking overheid en CMO	17
5.2	Rollen en verwachtingen verschillende stakeholders	18
5.2.1	Overheid: SZW en OCW	18
5.2.2	VU	19
5.2.3	HvA en iPabo	21
5.2.4	CMO	21
6.	DRAAGVLAK EN ANIMO	23
6.1	Draagvlak CMO	23
6.2	Draagvlak buiten CMO	24
6.3	Lessons learned vergelijkbare levensbeschouwelijke opleidingen	24
6.3.1	Protestantse en katholieke gemeenschap	25
6.3.2	Vergelijking Hindoeraad Nederland en CMO	26
6.3.3	Vergelijking tussen Nederland en Vlaanderen	26
6.4	Lessons learned van andere (buitenlandse) levensbeschouwelijke opleidingen en organisaties	26

7	TOEKOMSTIGE INFRASTRUCTUUR IMAMOPLEIDING	28
7.1	Discussiepunten	28
7.1.1	Inrichting: oriëntatie opleiding	28
7.1.2	Inspraak achterban op inhoud opleiding	28
7.1.3	Naamgeving opleiding en breed beroepsperspectief	29
7.1.4	Verschillende denominaties	29
7.2	Mogelijke scenario's toekomstige infrastructuur	29
7.2.1	Ondersteunende infrastructuur	29
7.2.2	Mogelijke scenario's	30
8.	LESSONS LEARNED EN AANBEVELINGEN	32
8.1	Lessons learned uit het PIN	32
8.2	Lessons learned en aanbevelingen uit het traject imamopleiding	32
8.3	Lessons learned en aanbevelingen uit vergelijkbare levens- beschouwelijke opleidingen en organisaties	33
8.4	Aanbevelingen voor de toekomstige rol van de overheid	34
	BIJLAGE I Afkortingen	36
	BIJLAGE II Gesprekspartners	37
	BIJLAGE III Onderzoeksvragen	38
	BIJLAGE IV Gespreksnotitie	39
	BIJLAGE V Ontvangen stukken	42

1. SAMENVATTING

Doel van deze procesevaluatie is om het PIN en het proces om tot een imamopleiding te komen te evalueren, maatschappelijke opbrengsten en beoogde effecten opnieuw af te wegen en daaruit leerpunten te formuleren en een doorkijk te realiseren naar de toekomst van het opleiden van imams in Nederland en in de Europese context. We hebben vier deelonderwerpen geformuleerd die de leidraad vormen in deze rapportage. Per deelonderwerp volgt hierna een korte samenvatting van onze bevindingen.

Alle beweringen en uitspraken in dit rapport zijn een weergave van meningen en ervaringen, zoals deze tijdens de interviews door de verschillende gesprekspartners zijn gedeeld. Dat brengt logischerwijze verschillende zienswijzen met zich mee, mede bepaald door de mate van structurele betrokkenheid en de intensiteit daarvan bij de te evalueren thema's. Daar waar in de hoofdttekst uitlatingen van gesprekspartners zijn opgenomen, zijn deze herkenbaar weergegeven (aanhalingstekens, aanduidingen als 'door gesprekspartners' en het gebruik van zou-vormen). In de samenvatting zijn deze toevoegingen omwille van de leesbaarheid weggelaten.

1.1 Doelmatigheid en kwaliteit PIN

De meerwaarde van het PIN wordt door onze gesprekspartners gezien en gewaardeerd en bijna iedereen pleit voor voortzetting van het programma. Het draagt bij aan de integratie van de deelnemende imams die niet in Nederland geboren en getogen zijn en de deelnemers kunnen deze meerwaarde in hun voorbeeldrol overbrengen bij hun achterban en dienen daarmee het belang van de brede Nederlandse samenleving.

Lessons learned van en voor het PIN

Van het PIN kan geleerd worden dat de meer bottom-up-organisatie een belangrijke voorwaarde voor het succes van het PIN lijkt te zijn geweest: Het programma is ontstaan door samenwerking van de VU en het CMO en werving van deelnemers vindt plaats onder de achterban van het CMO.

De kennis van en ervaring met het inrichten van een programma voor deze diverse groep kan meegenomen worden naar toekomstige initiatieven om tot een imamopleiding te komen. Daarnaast heeft het PIN de verscheidenheid in de moslimgemeenschap duidelijk(er) gemaakt. De impact van het PIN kan vergroot worden door de werving van deelnemers breder in te zetten, het beeld van overheidsbemoeienis bij de achterban van het CMO weg te nemen, rekening te houden met de behoeftverschillen tussen de generaties en de verschillende taalbeheersingsniveaus van de deelnemende imams.

Toekomst PIN

Zolang er geen bekostigde imamopleiding is en er buitenlandse imams instromen lijkt op basis van de gevoerde gesprekken een vervolgconstruct in het kader van inbedding in de Nederlandse context wenselijk. De vraag die daarbij door sommige gesprekspartners gesteld werd is hoe deze vorm van educatie gefinancierd zou moeten worden.

Op het moment dat er een bekostigde imamopleiding gerealiseerd is, bestaan er volgens de gesprekspartners verschillende mogelijkheden. Zo zouden modules van het PIN geïntegreerd kunnen worden in het programma van de imamopleiding of kan het PIN in een post-hbo of post-academische setting vormgegeven worden. Deelname kan dan gekoppeld worden aan een registratie à la BIG-register.

Kortom, de meerwaarde van het PIN wordt door alle stakeholders gezien; dit komt mede door de inhoudelijke inrichting in samenspraak met de academische wereld, de moslimgemeenschap en afgevaardigden van verschillende betrokken groeperingen uit de samenleving. De vorm en omvang waarin hangt voor gesprekspartners onder andere af van het

al dan niet slagen van toekomstige pogingen om tot een breed gedragen, bekostigde imamopleiding te komen.

1.2 Organisatiestructuur: samenwerking, rollen en verwachtingen

In dit deelonderwerp is er gekeken naar het proces van de totstandkoming van de imamopleiding van 2017 tot september 2023, tot aan de kwartiermakersfase. Daarbij zijn er vragen gesteld over de effectiviteit van de ingerichte organisatiestructuur, de rol- en taakverdeling en is gekeken naar hoe de samenwerking verliep. Vervolgens zijn de gesprekspartners bevestigd op leerpunten uit dit proces, op mogelijke risicofactoren voor de toekomst en op wat er nodig is om de samenwerking te laten resulteren in een succesvolle bekostigde imamopleiding.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat het voor onze gesprekspartners soms lastig was om de kwartiermakersfase te scheiden van de periode tot september 2023. Waar er voor SZW sprake is van een duidelijke scheiding tussen de periode tot september 2023 en de start van de kwartiermakersfase, namelijk het moment waarop de subsidie is verstrekt en de Kamerbrief daarover is uitgegaan, zien veel gesprekspartners de gebeurtenissen uit deze beide periodes als één (doorlopend) proces.

In de interviews gehouden vanaf april 2024, toen bekend werd dat de nieuwe poging om tot een imamopleiding te komen was beëindigd, kan er verder sprake zijn van een andere teneur dan in de daarvoor gevoerde gesprekken. De teleurstelling over het niet-slagen van de laatste poging om tot een imamopleiding te komen was bij alle partijen groot.

Samenwerking

Het proces om tot een bekostigde imamopleiding te komen kende diverse uitdagingen op het gebied van samenwerking, rolverdeling en verwachtingen. De aanvankelijk opgerichte stuurgroep ontstond organisch zonder duidelijk vastgelegde rollen, taken en verantwoordelijkheden, wat leidde tot verschillende interpretaties en verwachtingen tussen de betrokken partijen. Bij de start van de kwartiermakersfase in september 2023 werd de stuurgroep omgedoopt tot overleggroep.

De overheid heeft in de samenwerking vooral een faciliterende rol ingenomen en is de samenwerking aangegaan met het CMO, zowel voor het PIN (SZW) als voor de imamopleiding (SZW/OCW). Deze samenwerking is gebaseerd op een goed getimede wisselwerking: het CMO wilde al stappen zetten om een imamopleiding te ontwikkelen en SZW had op dat moment een politieke opdracht.

De samenwerking tussen overheid en CMO heeft wel directe invloed gehad op de beeldvorming en het draagvlak vanuit de moslimgemeenschap: men had het idee dat er sprake was van overheidsbemoeienis vanuit integratief perspectief.

De onderwijsinstellingen VU, HvA en iPabo werden op verschillende momenten betrokken, waarbij de VU aanvankelijk het penvoerderschap op zich nam en dit later overdroeg aan de HvA. Er ontstond onduidelijkheid rondom de rol van de VU, vooral vanuit het perspectief van HvA en iPabo. Het CMO voelde zich gedurende het proces steeds meer buitenspel gezet en had het gevoel dat zijn initiërende rol werd overgenomen door de VU, mede door gebrek aan directe communicatie met de hbo-instellingen. Pas later in het traject, in de periode die buiten de scope van dit onderzoek valt, was er sprake van meer contact tussen de hbo-instellingen en het CMO.

Rollen en verwachtingen

SZW en OCW deelden een gezamenlijk belang in het beantwoorden van de religieuze begeleidingsvraag van de moslimgemeenschap en namen voornamelijk een faciliterende rol aan. OCW was terughoudend vanwege academische vrijheid, maar was wel bereid in de toekomst financiële middelen te verstrekken. OCW baseerde zijn beeld van het draagvlak binnen de moslimgemeenschap op informatie van het CMO en onderzoeken naar draagvlak die in opdracht van de overheid zijn uitgevoerd. SZW is zowel bij het PIN als het traject om tot een imamopleiding te komen nauw betrokken geweest. De drive bij SZW om dit traject te laten slagen wordt gezien en gewaardeerd, evenals het spanningsveld waarin SZW moet opereren: tussen politiek en moslimgemeenschap. De inspanningen van SZW waren vooral gericht op het vinden van partners waarmee de VU zou kunnen samenwerken. Tegelijkertijd worden er vanuit verschillende gesprekspartners vraagtekens gezet bij de grote rol van SZW in een onderwijsvraagstuk.

De VU vervulde twee verschillende rollen, die soms schipperen verlangden: de rol van intermediair - er wordt opgemerkt dat de VU veel diplomatiek werk heeft verricht - en die van één van de onderwijsinstellingen die betrokken was bij het traject om tot een imamopleiding te komen.

De VU positioneerde zichzelf als kwartiermaker van het gedeelde belang tussen politiek, universiteit en moslimgemeenschap, maar bleek achteraf niet het volledige vertrouwen van de moslimgemeenschap te genieten, alle inspanningen van de zijde van de VU ten spijt. De rol van de VU werd gedurende het proces voor sommige stakeholders steeds diffuser en het gevoel leeft bij deze gesprekspartners dat er interne processen en krachten speelden die van invloed zijn geweest op het uiteindelijke verloop van het traject om tot een imamopleiding te komen. Deze uitingen ten aanzien van de rol van de VU hebben we niet bij het huidige bestuur van de VU kunnen verifiëren.

Voor de mogelijke vormgeving van de imamopleiding heeft de VU samen met het CMO de zogenaamde Houtskoolschets opgesteld. De VU nam deze houtskoolschets in het traject om tot een imamopleiding te komen, als leidraad, maar miste daarmee volgens meerdere gesprekspartners mogelijk flexibiliteit en hield onvoldoende rekening met de diversiteit binnen de moslimgemeenschap. De vraag is door sommige gesprekspartners gesteld of de VU in de toekomst nog betrokken moet worden bij een mogelijke nieuwe poging om tot een imamopleiding te komen. Overigens is uit gesprekken met afgevaardigden van de VU duidelijk naar voren gekomen, dat zij nooit de intentie heeft gehad om het CMO in het proces om tot een imamopleiding te komen te passeren of het CMO dat gevoel heeft willen geven.

HvA en iPabo voelden zich *the new kids on the block*. Zij zijn relatief laat in het traject ingestapt en hadden daardoor, met de kennis van nu - we spraken hen nadat het traject om tot een imamopleiding te komen was stopgezet - geen volledig zicht op waar ze instapten: "men was onvoldoende op de hoogte van de verschillende belangen en onuitgesproken sentimenten die kennelijk al speelden". Daarnaast had men onvoldoende beeld van de verscheidenheid in de moslimgemeenschap. Beide instellingen zien het maatschappelijk belang van een imamopleiding, maar zij geven aan dat faseverschillen hun, zowel voorafgaand als in de kwartiermakersfase, parten speelden. Hier hebben de faseverschillen vooral betrekking op de mate waarin men op de hoogte was van alle voorgaande ontwikkelingen en de gevoeligheden op het moment van aanhaken in het proces.

Het CMO had andere verwachtingen van het traject om tot een imamopleiding te komen, vooral wat betreft inspraak in curriculum en benoeming van docenten, maar deze verwachtingen werden niet of onvoldoende uitgedragen. Het CMO voelde zich beperkt in zijn rol, maar heeft zich gedurende het traject om tot een imamopleiding te komen mogelijk ook te afwachtend opgesteld tegenover de andere stakeholders en had moeite om zijn achterban volledig en tijdig erbij te betrekken. Interne organisatorische uitdagingen zoals beperkte bestuurlijke slagkracht en een patriarchale hiërarchie kunnen daaraan ten grondslag kunnen liggen.

Ten aanzien van de samenwerking kan dus gezegd worden, dat faseverschillen en verschillende, onuitgesproken verwachtingen, het ontbreken van duidelijke samenwerkingsafspraken lijken te hebben geleid tot onduidelijkheden in het proces, teleurstelling ten aanzien van de samenwerking en uiteindelijk tot het niet slagen van het traject om tot een imamopleiding te komen.

1.3 Draagvlak en animo

Tijdens deze procesevaluatie is weer gebleken dat draagvlak voor een imamopleiding complex ligt en tegelijkertijd essentieel is voor het welslagen van eventuele mogelijke toekomstige initiatieven voor een bekostigde imamopleiding. Het draagvlak om tot een imamopleiding te komen bleek gedurende het proces kleiner te zijn dan de meeste stakeholders hadden verwacht op basis van onderzoeken en van wat daarover naar buiten is gebracht door het CMO en de VU, die zich mede baseerden op eerder uitgevoerde onderzoeken naar draagvlak. Dat heeft enerzijds te maken met het idee dat onder een deel van de moslimgemeenschap heerst dat de overheid vanuit integratieperspectief een bekostigde imamopleiding in het Nederlandse stelsel wil inrichten, maar anderzijds met het gebrek aan inspraak op het curriculum en de benoeming van docenten voor de imamopleiding. Dat laatste speelde vooral een rol tijdens de kwartiermakersfase en valt derhalve buiten de scope van dit onderzoek. Met name de verscheidenheid in de moslimgemeenschap en de beperkte inspraak van het CMO op de inhoud van de imamopleiding lijken de reden voor het beperktere draagvlak. Toch is de wil en wens om tot een bekostigde imamopleiding te komen onder alle gesprekspartners aanwezig.

Lessen uit andere levensbeschouwelijke opleidingen tonen aan dat een breed gedragen opleiding inspanning, flexibiliteit en erkenning van diversiteit door alle betrokken partijen vereist. Daarbij is er sprake van een faseverschil in ontwikkeling tussen de protestantschristelijke opleidingen en de islamitische opleidingen: de traditie van moslims in Nederland is immers veel korter. De moslimgemeenschap zou naar analogie van andere levensbeschouwelijke opleidingen meer vrijheid moeten krijgen bij de inrichting van de imamopleiding en een imamopleiding zou net als andere levensbeschouwelijke opleidingen herkenbaar moeten zijn voor de achterban, maar breed genoeg ingericht om rendabel te zijn.

In het verleden heeft de overheid contacten onderhouden met Vlaanderen over een mogelijke samenwerking in het kader van een imamopleiding. Dat heeft toen niet tot de gewenste resultaten geleid. Het is wellicht goed om opnieuw een verkenning te doen naar bredere (internationale) samenwerking, zoals met Vlaanderen of met andere imamopleidingen in binnen- en buitenland.

Duurzame werving van studenten voor een imamopleiding is mogelijk als het overgrote deel van de moslimgemeenschap kan zorgen voor voldoende robuust draagvlak. Het CMO ziet voor zichzelf een actieve rol bij de werving, mits de opleiding aansluit bij zijn verwachtingen en wensen. Eveneens essentieel voor duurzame werving van studenten is het toekomstperspectief, dat voor imams, zowel qua status en in financieel opzicht, nog niet zo goed is (geregeld) als bij andere levensbeschouwelijke gemeenschappen in Nederland.

1.4 Toekomstige infrastructuur imamopleiding

De vragen die bij dit thema opgesteld waren, zijn gedurende de evaluatie deels in een ander daglicht komen te staan. Dat heeft te maken met het niet-slagen van de lopende poging om tot een imamopleiding te komen. De overgangsperiode die de opdrachtgever voor de ontwikkeling en uitwerking van de opleiding voor ogen stond, kan daardoor nog niet concreet ingevuld worden. Eerst zullen betrokkenen met de kennis van nu nader tot elkaar moeten komen voordat men weer naar de tekentafel kan voor een duurzame, bekostigde imamopleiding. Daarna kan bepaald worden hoe de fase tot aan de start en vervolgens van de eerste uitvoeringsjaren van een imamopleiding eruit moet gaan zien.

Uit alle gesprekken met de betrokkenen/geïnterviewden/stakeholders blijkt dat de wil en de wens om in de toekomst een bekostigde imamopleiding vorm te geven nog altijd aanwezig is.

Bij de vorm en inhoud bestaan nog discussiepunten en verschillende beelden ten aanzien van oriëntatie en niveau van de opleiding¹, de mate van inspraak van de achterban op het curriculum en op de benoeming van docenten, de naamgeving van de opleiding en de uitstroomprofielen en in hoeverre men kan verwachten dat de moslimgemeenschap, die een grote verscheidenheid kent, haar imams in één opleiding kan opleiden.

Op basis van deze discussiepunten zijn door onze gesprekspartners verschillende, mogelijke toekomstige scenario's geschetst. In deze scenario's zal rekening gehouden worden met de lessons learned en voorwaarden voor succes die uit de ervaringen van de verschillende stakeholders geformuleerd konden worden. Zo kan uit dit proces meegenomen worden dat een gedeelde, heldere visie en het op voorhand maken van duidelijke afspraken over rollen, verantwoordelijkheden en zeggenschap essentieel zijn voor het welslagen van een dergelijk traject. In de aanbevelingen in hoofdstuk 8 gaan we hier nader op in.

In de toekomst kan de overheid haar faciliterende rol blijven innemen. Voorwaarden daarvoor zijn o.a. politiek draagvlak, het door de overheid betrekken van de moslimgemeenschap in de volle breedte en het zoeken naar pragmatische oplossingen.

De belangrijkste aanbeveling op basis van dit onderzoek is om niet opnieuw in dezelfde valkuil te stappen: start met het uitwerken van een heldere, gedeelde visie op een imamopleiding, maak duidelijke afspraken over rollen, taken en verantwoordelijkheden en betrek de brede achterban van de moslimgemeenschap. De wil en wens om tot een imamopleiding te komen is er, het draait allemaal om samenwerking, helderheid, gunnen en vertrouwen!

¹ In hoofdstuk 7.1.1. volgt een nadere toelichting op de begrippen oriëntatie en niveau in het hoger onderwijs

2. INLEIDING

2.1 Aanleiding evaluatie

In Nederland bestaat er behoefte aan een geaccrediteerde en bekostigde imamopleiding. De Rijksoverheid heeft stappen ondernomen om de mogelijkheden voor een dergelijke opleiding te onderzoeken. De ministeries van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna SZW) en van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (hierna OCW) opereren daarin gezamenlijk. Zij hebben in dit proces een faciliterende en stimulerende rol ingenomen, bijvoorbeeld door het laten uitvoeren van onderzoek naar draagvlak en animo, van evaluaties, het beschikbaar stellen van mogelijke ontwikkelsubsidie en het initiëren van randvoorwaarden om een duurzame en levensvatbare imamopleiding mogelijk te maken. Het is uiteindelijk aan onderwijsinstellingen en de moslimgemeenschap in Nederland, in dit traject vertegenwoordigd door het Contactorgaan Moslims en Overheid (hierna CMO), om een dergelijke opleiding te initiëren/realiseren. Tevens heeft SZW het zogenaamde PIN, Professionaliseringsproject Imams in Nederland, bekostigd. Het PIN is een samenwerking van het CMO en de Vrije Universiteit Amsterdam (hierna VU) en heeft tot doel de deelnemende imams in staat te stellen de gewenste aansluiting tussen hun religieuze opleiding en hun maatschappelijk betrokken werk in de Nederlandse context te realiseren.

2.2 Opdracht

De directie Samenleving & Integratie van SZW heeft Hobéon gevraagd om een procesevaluatie uit te voeren over de afgelopen zes jaar (van 2017 tot september 2023), waarin zowel het traject om tot een imamopleiding te komen als het PIN geëvalueerd worden. Daarnaast is de vraag om nader onderzoek te doen naar draagvlak in de moslimgemeenschap voor de imamopleiding en daarmee voor een duurzame werving van studenten. Tezamen moeten de uitkomsten van de evaluatie en van het onderzoek naar draagvlak in de moslimgemeenschap leiden tot leerpunten en aanbevelingen voor een toekomstige infrastructuur waarin een imamopleiding het beste tot bloei kan komen. Dit alles vanuit de verwachting dat deze opleiding in september 2025 zou starten.

Deze evaluatie wordt ingezet langs vier thema's, te weten:

- de doelmatigheid en kwaliteit van het PIN,
- het proces om te komen tot een imamopleiding (tot aan de kwartiermakersfase, die september 2023 gestart is),
- het draagvlak in de (brede) samenleving,
- de mogelijke toekomstige infrastructuur voor het opleiden van imams in Nederland.

Gedurende de looptijd van deze evaluatie is gebleken, dat de in de kwartiermakersfase betrokken partijen (onderwijsinstellingen VU, Hogeschool van Amsterdam (hierna HvA) en IPabo en het CMO) niet tot een samenwerkingsovereenkomst zijn gekomen. Hoewel de kwartiermakersfase niet onder de scope van deze evaluatie valt, moet opgemerkt worden dat het voor onze gesprekspartners soms lastig was om deze laatste fase te scheiden van de periode tot september 2023. Voor SZW was er sprake van een duidelijke scheiding tussen de fase tot september 2023 en de kwartiermakersfase; deze scheiding wordt gemarkeerd door de subsidieverstrekking en de Kamerbrief² daarover – de start van de opleiding per september 2025 werd daarmee officieel gemaakt. Voor veel gesprekspartners maken beide periodes onderdeel uit van één en hetzelfde proces. Deze evaluatie beperkt zich evenwel tot een procesevaluatie die loopt tot september 2023. Wel zullen bij de lessons learned logischerwijze ook elementen benoemd worden, die ook in de kwartiermakersfase een rol hebben gespeeld en die voor de toekomstige vormgeving van een duurzame, levensvatbare imamopleiding van belang zijn. De recente ontwikkelingen in de kwartiermakersfase hebben nadrukkelijk niet geleid tot een aanpassing van de scope van deze evaluatie, maar hebben er wel toe geleid, dat niet alle onderzoeksvragen beantwoord konden worden; die waren immers gericht op de start van een

² <https://open.overheid.nl/documenten/5317d07d-8deb-4228-8c1d-ebb2a19fb522/file>

imamopleiding in september 2025. De zogenaamde overgangsfase die opdrachtgever voor ogen stond, namelijk van medio 2023 – 2029, ziet er daardoor anders uit dan bij de start van deze procesevaluatie werd verwacht. Ook kan er in de interviews gehouden na april 2024, toen bekend werd dat de nieuwe poging om tot een imamopleiding te komen vroegtijdig was beëindigd, sprake zijn van een andere teneur dan in de daarvoor gevoerde gesprekken. De teleurstelling over het niet-slagen van de laatste poging om tot een imamopleiding te komen was bij alle partijen groot.

2.3 Plan van aanpak

Om inzichtelijk te maken hoe de projectevaluatie is vormgegeven, schetsen we hieronder een beeld van de in dit onderzoek doorlopen fasen.

Verkenningfase

In de verkenningfase zijn diverse bureauonderzoeken uitgevoerd, zoals een eerste verkenning van inhoud en kwaliteit PIN, het verwerven van inzicht in de oorspronkelijke ambities en doelstellingen voor het vormgeven van de infrastructuur voor opleiden en professionaliseren van imams in Nederland en het bestuderen van tot nu toe uitgevoerd onderzoek naar draagvlak in de moslimgemeenschap voor zowel het PIN als een mogelijke imamopleiding. De verkenningfase diende nadrukkelijk ter voorbereiding op de gespreksfase van het onderzoek; het maakte het mogelijk om verdiepende vragen voor de interviews voor te bereiden.

Gespreksfase

In de gespreksfase zijn verdiepende interviews gevoerd met betrokkenen/stakeholders van het PIN, met leden van de stuurgroep, waaronder afvaardiging van de ministeries SZW en OCW, met de onderwijsinstellingen die betrokken waren bij de meest recente poging om tot een bekostigde imamopleiding te komen, met vertegenwoordigers van bij het CMO aangesloten koepels, met het bestuur van het CMO en met vertegenwoordigers van vergelijkbare levensbeschouwelijke opleidingen in Nederland en België. Gaandeweg de gespreksfase bleek dat het vraagstuk van draagvlak, de omgang met verscheidenheid in de achterban en signalen over de mate van betrokkenheid bij het traject om tot een imamopleiding te nader onderzoek behoefde. Aanvullend op de oorspronkelijk planning hebben wij daarom ter verificatie van informatie opgehaald in eerdere gesprekken, óók gesproken met vertegenwoordigers van de Hindoeraad, met de Islamic University of Applied Sciences Rotterdam (hierna IUR), met de Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (hierna SPIOR) en de samenwerkende regionale moskeekoepels (hierna K7). Voor een lijst van gesprekspartners: zie bijlage II. De interviews waren semi-gestructureerd. Voor het onderzoek is in overleg met opdrachtgever bij de vier thema's een aantal vragen geformuleerd. Waar nodig zijn deze na het bureauonderzoek aangevuld met specifieke verdiepende vragen. Afhankelijk van de rol van de geïnterviewde zijn één of meer thema's besproken. Alle gesprekspartners hebben voorafgaand aan het interview een gespreksnotitie ontvangen, waarin doel en inhoud van het interview zijn toegelicht (zie bijlage IV).

Omdat het belangrijk was dat de gesprekspartners in alle openheid konden spreken zijn de gesprekken, op een enkele uitzondering na, individueel gevoerd. Daarnaast zijn de uitkomsten van dit onderzoek niet direct herleidbaar naar enige persoon weergegeven.

Tussentijdse updates

Om de opdrachtgever gedurende het proces op de hoogte te houden is er een startbijeenkomst en zijn er in maart en mei tussentijdse updates verzorgd. De rapportage is vóór de presentatie aan medewerkers van SZW/OCW, in september 2024 besproken met de opdrachtgever.

Rapportage

De voorgaande fasen hebben geleid tot de rapportage van het onderzoek. In deze rapportage presenteren we de uitkomsten aan de hand van de volgende deelonderwerpen:

- Stakeholders en globale tijdlijn evaluatieperiode.
- Doelmatigheid en kwaliteit PIN.
- Samenwerking en infrastructuur tot september 2023, waarin wij nader ingaan op de samenwerking tussen en de rollen en verwachtingen van de verschillende stakeholders.
- Draagvlak en animo.
- Toekomstige infrastructuur.
- Lessons learned en aanbevelingen.

In deze rapportage hebben we ervoor gekozen niet 1-op-1 de vooraf opgestelde vragen bij de vier thema's uit de opdrachtoomschrijving en de gespreksnotitie over te nemen. In het kader van de leesbaarheid van de rapportage en de samenhang tussen de verschillende onderwerpen van dit onderzoek is de beantwoording van de vragen verwerkt in de hierboven genoemde hoofdstukken.

Alle beweringen en uitspraken in dit rapport zijn een weergave van meningen en ervaringen, zoals deze tijdens de interviews door de verschillende gesprekspartners zijn gedeeld. Dat brengt logischerwijze verschillende zienswijzen met zich mee, mede bepaald door de mate van structurele betrokkenheid en de intensiteit daarvan bij de te evalueren thema's.

Presentatie

De rapportage is in september 2024 aan SZW/OCW gepresenteerd. Voorafgaand aan de presentatie is de rapportage met opdrachtgever besproken.

Hoor en wederhoor

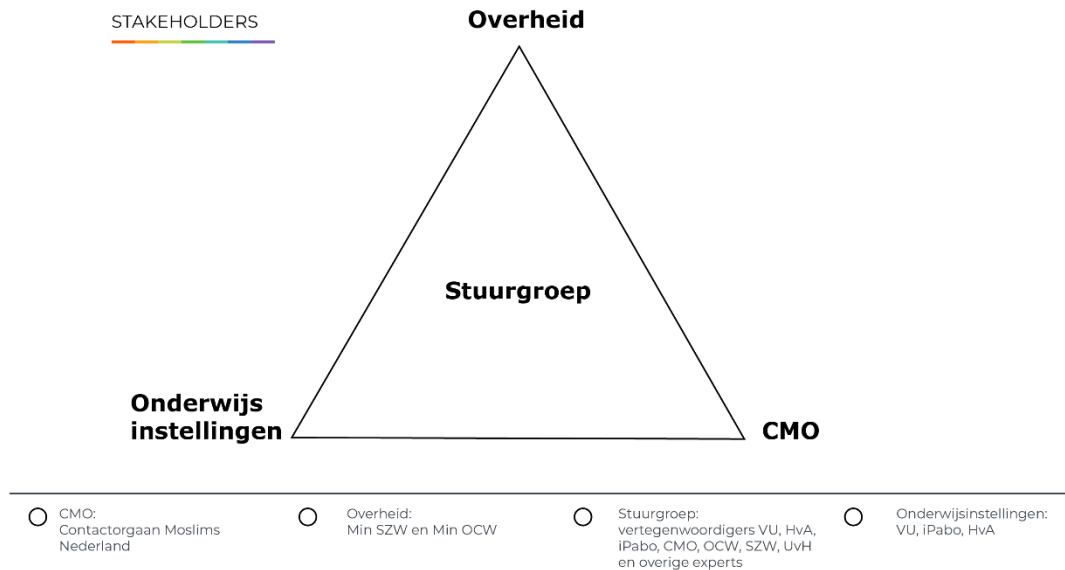
Na de presentatie in september 2024 aan SZW/OCW is de rapportage gedeeld met alle gesprekspartners. De reacties, feitelijke correcties en aanvullingen, zijn waar nodig en op het onderzoek van toepassing in de definitieve rapportage verwerkt. Daarnaast is er een redactionele slag geslagen met het doel om het verschil tussen feiten en meningen zowel taalkundig als optisch duidelijker weer te geven.

3. STAKEHOLDERS EN GLOBALE TIJDLIJN

Voor een beter begrip van deze procesevaluatie geven we in dit hoofdstuk eerst een korte toelichting op de belangrijkste stakeholders van het PIN en het proces om tot een bekostigde imamopleiding te komen en schetsen we een globale tijdlijn van 2017 tot september 2023, waarin we een aantal voor het proces belangrijke momenten hebben opgenomen.

3.1 Stakeholders PIN en traject imamopleiding

In het proces om tot een bekostigde imamopleiding in het Nederlandse onderwijsstelsel te komen en bij het PIN waren de volgende stakeholders betrokken:

CMO

Het CMO is een samenwerkingsverband, ingesteld door de overheid, van ruim 380 moskeeën en 10 moskeekoepels dat de belangen van moslims bij de Nederlandse overheid en politiek behartigt en hiervoor sinds 2004 officieel erkend is als gesprekspartner van de overheid³.

Onderwijsinstellingen

- VU: gesprekspartner vanaf begin van de periode die dit onderzoek omvat, publiceerde in samenwerking met het CMO de zogenaamde *Houtskoolschets voor een door de overheid erkende hbo-imam/islamopleiding* en is tevens initiatiefnemer en uitvoerder van het PIN.
- iPabo: sinds juli 2022 actief betrokken bij het proces om tot een imamopleiding te komen.
- HvA: betrokken bij opstellen propositie in november 2022. HvA geeft aan sinds mei 2023 pas meer actief betrokken te zijn bij het proces om tot een imamopleiding te komen. HvA heeft in de kwartiermakersfase, die buiten de scope van dit onderzoek valt, aangegeven het penvoerderschap namens de drie onderwijsinstellingen op zich te willen nemen.

Overheid

Het ministerie van SZW, directie samenleving en integratie en het ministerie van OCW, directie hoger onderwijs en studiefinanciering.

³ <https://www.cmoweb.nl>

Stuurgroep/overleggroep

(Ambtelijk) overlegorgaan waarin vertegenwoordigers van VU, HvA, iPabo, UvH, CMO, OCW, SZW en overige experts (op persoonlijke titel) zitting hebben. In dit overlegorgaan kwamen alle stakeholders bij elkaar. Niet alle leden van de stuurgroep hebben vanaf het ontstaan van de stuurgroep deelgenomen. Dat was uiteraard afhankelijk van het moment waarop leden betrokken raakten in het proces om tot een imamopleiding te komen.

Docenten van het PIN

Docenten die modules van het PIN verzorgd hebben.

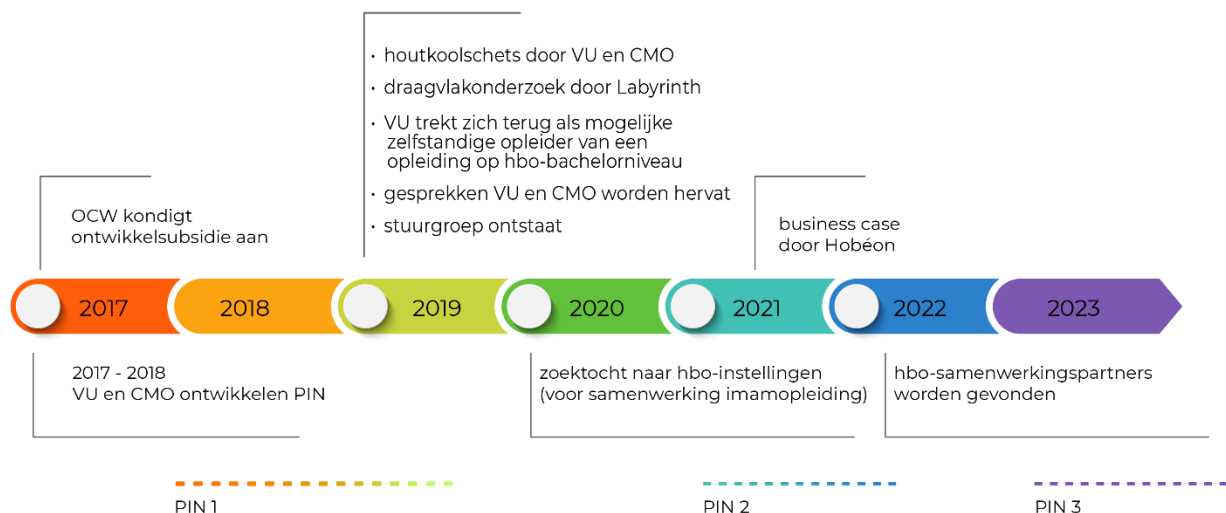
Deelnemers aan het PIN

Deelnemers aan het PIN. Dit betreft imams die afkomstig zijn uit het buitenland en nu in Nederland als imam werkzaam zijn, maar ook in Nederland geboren en getogen imams.

3.2 Globale tijdlijn: 2017 tot september 2023

Deze evaluatie omvat de periode 2017 tot september 2023. Daarin valt het PIN en de start van het meest recente initiatief om tot een imamopleiding op hbo-bachelor niveau te komen tot aan de kwartiermakersfase.

GLOBALE TIJDLIJN

2017:

OCW kondigt een ontwikkelsubsidie aan, indien VU en CMO tot overeenstemming zullen komen en er voldoende draagvlak en animo zou zijn bij de moslimgemeenschappen in NL. Inzet was om van onderaf, door de gemeenschap gedragen en samen met opleiders tot een breed gedragen imamopleiding te komen.

November 2017:

Voorstel PIN, imamopleiding en kenniscentrum wordt door SZW beoordeeld. Besloten wordt om de prioriteit te leggen bij het PIN en de imamopleiding.

2017-2018:

Start PIN: Uit de gesprekken is opgemaakt dat de VU vooruitlopend op de start van een mogelijke hbo-imamopleiding (islamitische theologie) aan de VU – de verwachting was dat dat enige tijd en moeite zou kosten – in samenwerking met het CMO gestart is met het PIN. Voor het PIN wordt een veldadviesraad/curriculumcommissie ingericht, met afvaardiging van elk lid van het CMO en de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (hierna: RMMN), toen nog niet aangesloten bij het CMO. SZW is in de lead in het beleidsdossier PIN.

2018-2019:

PIN 1: looptijd van 01-02-2018 tot 14-04-2019.

Mei 2019:

De Houtskoolschets voor een door de overheid erkende hbo-imam/islamopleiding wordt door de VU in samenwerking met het CMO ontwikkeld en in mei 2019 gepresenteerd⁴. Daarin is de vraag uitgewerkt hoe een dergelijke opleiding er het beste uit zou kunnen zien en hoe deze duurzaam opgezet kan worden. De leden van de Veldadviesraad (hierna VAR) voor de beoogde hbo-opleiding zijn, op het lid van de Bosnische Vereniging na, voorafgaand aan de presentatie geraadpleegd over de houtskoolschets.

Juli 2019:

Onderzoek naar draagvlak voor een imamopleiding in Nederland door *Labyrinth, onderzoek en advies*⁵ verschijnt. Labyrinth heeft dit onderzoek in opdracht van SZW, directie Samenleving en Integratie, uitgevoerd. Conclusie van dit onderzoek is dat er behoefte is aan imams die in Nederland opgeleid worden en die de Nederlandse context begrijpen.

Binnen het CMO waren de meningen ten aanzien van een imamopleiding verdeeld, en vond er tegelijkertijd een bestuurswissel plaats. De VU wilde geen hbo-bachelor inrichten op een universiteit, trok zich daarmee terug als mogelijke eigenstandige opleider en hield daarmee vast aan het twee sporen beleid in het hoger onderwijs, aan de duidelijke scheiding tussen HBO en WO. Daardoor lag het proces enige tijd stil.

Eind 2019:

Mede dankzij SZW wordt het gesprek tussen CMO en VU hervat. Een zogenaamde stuurgroep ontstaat. Zoals later in dit rapport beschreven is er geen sprake van een formeel startmoment van de stuurgroep.

2020 en 2021:

Geschiede, geaccrediteerde en bekostigde hbo-instellingen worden gezocht. Er worden gesprekken gevoerd met hogescholen en met de Vereniging Hogescholen.

2020: de corona-periode zorgt voor vertraging in het proces. De zoektocht naar hbo-instellingen gaat waar mogelijk wel door en de stuurgroep komt regelmatig samen.

2021-2022:

Business case: Hobéon krijgt, eveneens van SZW-directie Samenleving & Integratie, de opdracht om de levensvatbaarheid van een door de overheid bekostigde imamopleiding te onderzoeken. De resultaten van dit onderzoek⁶ zijn uitgewerkt in de zogenaamde *Business case - een onderzoek naar de levensvatbaarheid van een nieuwe imamopleiding*, uitgaande van de houtskoolschets. De studie stelde de kansrijkheid van de beoogde opleiding centraal en verkende de (rand)voorwaarden waaraan voldaan moet worden om realisatie mogelijk te maken. Volgens een gesprekspartner kwam de business case op een goed moment in het traject. Het leverde de onderbouwing voor de (financiële) haalbaarheid van de opleiding en een aantal aanbevelingen, o.a. ten aanzien van de betrokkenheid bij de inhoudelijke (door)ontwikkeling van een eventuele imamopleiding.

⁴ Boender, W., Bal, R., Janse, W., Saane, J. van (2019). Een zwengel aan het vliegwiel: Houtskoolschets voor een HBO-Imam/Islamopleiding gevestigd aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Amsterdam: Vrije Universiteit.

⁵ Labyrinth Onderzoek & Advies (2019). Imamopleiding in Nederland: een verkenning van draagvlak. Utrecht: Labyrinth

⁶ Hobéon Management Consult (2022). Businesscase, imamopleiding in Nederland. Den Haag: Hobéon

2021-2022:

PIN 2: looptijd van 1 maart 2021 tot 31 maart 2022.

2022 en 2023:

Samenwerkingspartners in het HBO worden gevonden. Het heeft met name in de beleving van SZW en CMO lang geduurd voor er geaccrediteerde en bekostigde hbo-onderwijsinstellingen werden gevonden die wilden participeren in een imamopleiding. Het was een politiek gevoelig thema; “geen hogeschool wilde zich eraan branden” en sommige gesprekspartners vragen zich af “hoe graag de VU haar naam wilde verbinden aan een dergelijke opleiding (op hbo-niveau)”. De VU geeft aan zich wel degelijk ingezet te hebben om de betrokkenheid bij de opleiding vorm te geven, bijvoorbeeld op basis van een constructie van een opleiding door een hbo-instelling ‘empowered by VU’. Ook wordt de financiële onzekerheid genoemd: “is het wel mogelijk om een dergelijke opleiding rendabel te maken en te houden?”.

Op aandringen van SZW is de VU het gesprek aangegaan met hbo-instellingen. Er wordt in verschillende gesprekken aangegeven dat dit pas gebeurde nadat SZW had aangegeven het gesprek aan te gaan met andere partijen als er vanuit de VU geen schot in de zaak zou komen. iPabo en HvA worden door de VU benaderd om te participeren in het traject om tot een imamopleiding te komen. In november 2022 stellen de VU, HvA en iPabo als consortium een propositie op. In de propositie is opgenomen dat het basiscurriculum door de drie voorgestelde onderwijspartners i.s.m. het CMO uitgewerkt zal worden.

Onze gesprekspartners van iPabo en HvA geven aan dat voor hen respectievelijk in juli 2022 en in mei 2023 deelname aan het traject echt actief werd. Vanaf mei 2023 volgde er een intensieve, bestuurlijke periode om het uitgestippelde tijdspad naar de start van de imamopleiding te kunnen halen. Dat uitgestippelde tijdspad werd door sommige gesprekspartners als vrijwel niet haalbaar gezien, maar de inzet en wens van alle betrokkenen was er evenwel op gericht om per september 2025 te starten met de imamopleiding. Eén van de stappen naar de kwartiermakersfase was het indienen van een subsidieaanvraag bij SZW. Met de toekenning van de subsidie is ook de communicatie naar de Tweede Kamer gegaan, waarin de start van de opleiding per september 2025 is aangekondigd. Aan de subsidieaanvraag waren voorwaarden verbonden, onder andere dat er een samenwerkingsovereenkomst opgesteld en ondertekend moest worden. De samenwerkingsovereenkomst tussen de deelnemende partijen moest in december 2023 klaar zijn en zou de basis vormen voor de verdere stappen in het proces naar de start van de imamopleiding.

PIN 3: looptijd van 01-03-2023 tot 31-08-2024.

4. PIN

De meerderheid van de in Nederland werkzame imams is in het buitenland opgeleid. Deze imams zijn daardoor meestal niet goed bekend met de Nederlandse context. Om deze imams in staat te stellen de gewenste aansluiting tussen hun religieuze opleiding en hun maatschappelijk betrokken werk in de Nederlandse context te realiseren hebben het CMO en de VU het PIN ontwikkeld. In november 2017 is door SZW de eerste subsidie voor het PIN verstrekt en vanaf 2018 is dit project tot op heden drie keer uitgevoerd. Elke lichting van het PIN is door CMO en VU o.a. met deelnemers en docenten geëvalueerd. Uit deze evaluaties komt een positief beeld van het project naar voren, wat in de door ons gevoerde gesprekken bevestigd is. Voor de evaluatie van het PIN is er gesproken met docenten en deelnemers van het programma. Tevens is het PIN onderwerp van gesprek geweest bij de afnemende koepels en bij personen die anderszins bij het programma betrokken zijn geweest. Opvallend was dat niet al onze gesprekspartners op de hoogte waren van het bestaan van het PIN – ook niet als bekendheid van het programma verondersteld zou mogen worden op basis van de achtergrond van de gesprekspartner.

4.1 Toegevoegde waarde PIN

Over het algemeen wordt het PIN als waardevol ervaren, zowel door deelnemers als door docenten. Aspecten die door onze gesprekspartners als waardevol worden gezien:

- Integratie van deelnemers:
 - Zij krijgen een positievere perceptie van Nederland.
 - Kennismaking met secularisatie en scheiding kerk-staat.
 - Het gesprek over integratie zonder daarbij de eigen identiteit te verliezen kon gevoerd worden.
- Kennismaking met en daarmee groei van wederzijds begrip tussen de verschillende groeperingen in de moslimgemeenschap; het maakt de verscheidenheid in de moslimgemeenschap helder.
- Kennismaking met andere religies en daarmee groei van wederzijds begrip.
- Kennismaking en het ontstaan van een netwerk van deelnemers en docenten.
- Element van zelfreflectie: nieuw voor veel deelnemers en wordt als waardevol gezien.
- Het signaal dat afgegeven wordt naar de brede samenleving, dat professionalisering en kennis van de Nederlandse context belangrijk wordt gevonden.

De deelnemers, die een voorbeeldrol vervullen in de moslimgemeenschap, brengen deze toegevoegde waarde over bij hun achterban en dienen daarmee het belang van de brede Nederlandse samenleving. De toegevoegde waarde wordt overigens ook gezien door imams die geboren en getogen zijn in Nederland. Voor hen zit die vooral in het netwerk dat erdoor uitgebreid wordt en in het opdoen van nieuwe kennis en informatie over de Nederlandse context die tijdens het programma met de deelnemers gedeeld is.

Docenten geven aan de vrije ruimte te krijgen voor de invulling van de hun toegewezen thema's in het lesprogramma.

4.2 Discussiepunten PIN

- Over de status van het PIN op het moment dat er een volwaardige imamopleiding zou zijn bestaan er bij onze gesprekspartners verschillende beelden: PIN in een post-hbo of post-academische setting, PIN als op zichzelf staand programma (in huidige vorm).
- De term professionalisering ligt gevoelig – “imams zijn al goed opgeleid en dus professioneel”. Beter zou zijn om te kiezen voor een benaming als leven lang ontwikkelen of permanente educatie imams.
- De verschillen in behoefte tussen de generaties worden in de gevoerde gesprekken meermaals genoemd: de oudere generatie heeft vaak nog behoefte aan een traditionele imam, terwijl de jongere generatie opgegroeid in de Nederlandse samenleving de taal van herkomst van de generaties boven hen niet of nauwelijks meer spreekt en meer behoefte heeft aan de sociale en ondersteunende rol van de imam.

- De soms beperkte Nederlandse taalvaardigheid van deelnemers, die van invloed was op het tempo in het programma. Bij PIN 2 en 3 zijn daar al aanvullende maatregelen voor getroffen, o.a. in de vorm van ondersteunende taallessen. Die ondersteunende taallessen zijn gericht op de context van het PIN en staan los van het in de nieuwe Inburgeringswet verplichte *basisexamen inburgering in het buitenland*, dat imams in het land van herkomst al moeten afleggen en waarin kennis van Nederlandse taal en samenleving getoetst worden.
- Werving deelnemers: deze zou volgens een aantal gesprekspartners breder ingezet moeten worden. Nu zijn deelnemers veelal 40 jaar en ouder, meest man en de meerderheid heeft een Turkse of Marokkaanse achtergrond. Daarnaast zou het volgens sommige gesprekspartners goed zijn om ook de kleinere, meer gesloten gemeenschappen te betrekken. Eén gesprekspartner doet de suggestie, dat “alle imams meegenomen zouden moeten worden in het PIN”. Bredere werving zou “zorgen voor inclusie, daarmee kan segregatie voorkomen worden”.
- Het CMO heeft moeite om voldoende instroom voor het PIN te realiseren. Het beeld in de moslimgemeenschap van overheidsbemoeienis, tijd(gebrek) van imams (PIN wordt overdag op werkdagen verzorgd) en naamgeving worden door gesprekspartners als redenen genoemd.
- Er zou volgens sommige gesprekspartners in het traject om tot een bekostigde imamopleiding te komen te weinig gedaan zijn met de kennis en ervaring opgedaan in het PIN over verscheidenheid in de moslimgemeenschap.

4.3 Toekomst PIN

Over het algemeen zijn de geïnterviewden het met elkaar eens, dat het PIN vanwege de toegevoegde waarde voortgezet zou moeten worden. Eén gesprekspartner stelt het voortbestaan ter discussie. Ook is een keer genoemd dat het PIN gezien moet worden als overbruggingsactiviteit richting een bekostigde imamopleiding. Het zou de functie van koudwatervrees uit het systeem halen en van oefening richting het anders inrichten van een imamopleiding vervullen.

Als succesfactoren voor het PIN worden genoemd:

- Bottom-up met islamitisch veld in plaats van top-down georganiseerd.
- De inrichting van het programma: inhoudelijk tussen academie, moskee en samenleving in.

Het is dus van belang om ook een eventueel toekomstig PIN bottom-up te organiseren en vast te houden aan de huidige inhoudelijke inrichting van het programma.

Het huidige politieke klimaat zorgt daarnaast voor vragen en zorgen over het voortbestaan van het project: “is de politieke wil aanwezig om het PIN voort te zetten en wie mogen er in dat geval deelnemen?”.

4.3.1 Toekomstige infrastructuur

Voortzetting van het PIN-programma kan, naast de eerder beschreven toegevoegde waarde, een bijdrage blijven leveren aan de beoogde, toekomstige infrastructuur voor het opleiden van imams.

Over de vorm waarin het PIN zou moeten worden voortgezet of kan bijdragen aan een mogelijke toekomstige infrastructuur voor het opleiden van imams bestaan verschillende beelden:

- Modules uit het PIN zouden ingezet kunnen worden in het programma van de imamopleiding.
- Als er een volwaardige, bekostigde imamopleiding ingebed wordt in een voorbereidende structuur dan kan het PIN in een post-hbo of post-academische setting vormgegeven worden. Deelname aan deze vorm van PIN zou gekoppeld kunnen worden aan een registratie à la het BIG-register.
- Zolang er geen bekostigde imamopleiding is, blijft volgens bijna alle gesprekspartners een vervolgconstruct van belang en gerechtvaardigd om de doelgroep te bedienen. De verwachting is dat de doelgroep in de toekomst zal afnemen, maar “zolang er instroom

van buitenlandse imams (nodig) is, blijft inbedding in de Nederlandse context belangrijk”.

- Daarnaast wordt door sommigen het belang van voortbestaan ook voor in Nederland geboren en getogen imams benoemd. In dat geval wordt gepleit voor voortzetting voor alle imams in Nederland, onder de noemer van permanente educatie.

4.3.2. Aandachtspunten vervolgconstruct

In een vervolgconstruct zou er volgens gesprekspartners dus, naast het behoud van de inhoudelijke componenten en de bottom-up vormgeving, aandacht moeten blijven voor de verscheidenheid in de moslimgemeenschap. Niet alleen ten aanzien van verschil in denominatie, etniciteit en taal, maar ook voor de verschillen tussen de generaties: de jongere generatie groeit op in de Nederlandse samenleving en spreekt vaak niet of beperkt de taal van herkomst van de generaties boven hen. Dit maakt dat hun behoefte anders is dan die van de oudere generaties, die vaak de voorkeur geven aan een traditionele imam.

Tot slot wordt het door docenten en deelnemers belangrijk gevonden om rekening te (blijven) houden met de verschillende beheersingsniveaus van de Nederlandse taal. Dat kan wat de gesprekspartners betreft in de vorm van opsplitsing van de groepen naar taalbeheersing of in combinatie met het aanbieden van op de context van het PIN aangeboden ondersteunende taallessen, voorafgaand aan het PIN-programma, zodat taal geen barrière meer vormt voor deelname aan het PIN-programma en eventuele doorstroom naar het HBO.

5. IMAMOPLEIDING: SAMENWERKING, ROLLEN EN VERWACHTINGEN

In dit hoofdstuk gaan we dieper in de op de rollen en verwachtingen van de verschillende stakeholders. In de gevoerde gesprekken is er onderzoek gedaan naar de werkwijze, mate/manier van samenwerken, het ontstaan en functioneren van de stuurgroep en is doorgevraagd naar de beelden en verwachtingen t.a.v. samenwerking en taken en verantwoordelijkheden van de verschillende stakeholders. Daarbij is vanuit het perspectief van de (diverse groep) gesprekspartners gekeken naar de rollen die de verschillende stakeholders in dit proces vervuld hebben.

5.1 Samenwerking

5.1.1 Samenwerking in de stuurgroep

De stuurgroep is organisch ontstaan - leden van de stuurgroep zijn op verschillende momenten aangehaakt: er is in de beleving van de gesprekspartners geen formeel startmoment geweest. De naam van dit overlegorgaan is bij de start van de kwartiermakersfase in september 2023 veranderd van stuurgroep naar overleggroep. Deze naamswijziging was voor SZW een duidelijke markering van een nieuwe fase in het traject om tot een imamopleiding te komen. In de stuurgroep zijn er vooraf geen rollen, taken en verantwoordelijkheden vastgelegd. Ook is er geen verslaglegging van bijeenkomsten van dit overlegorgaan gemaakt. Het CMO had bij een stuurgroep op voorhand een ander beeld en daarmee andere verwachtingen bij de taken en bevoegdheden van een stuurgroep. Het CMO had het beeld dat een stuurgroep een bepalende rol zou hebben in het traject om tot een imamopleiding te komen. Dat ging dus verder dan de adviserende rol zoals de andere deelnemers aan de stuurgroep dat voor ogen hadden. Het lijkt erop dat deze verwachtingen niet helder naar elkaar zijn uitgesproken. Ook is er volgens de in de stuurgroep betrokken gesprekspartners geen sprake geweest van procesmonitoring aan de hand van bijvoorbeeld tussentijdse evaluaties. Het gegeven, dat er vooraf geen werkafspraken zijn gemaakt, er geen verdeling van taken en rollen is vastgelegd en er geen procesmonitoring in de vorm van tussentijdse evaluaties heeft plaatsgevonden, lijkt mede gemaakt te hebben dat de verschillende verwachtingen van de deelnemers konden ontstaan en voortbestaan. De geïnterviewden hebben niet het idee, dat er relevante actoren in de stuurgroep gemist zijn.

5.1.2 Samenwerking onderwijsinstellingen

Bij de start van de gesprekken tussen VU en CMO en later in de stuurgroep over een mogelijke bekostigde imamopleiding was er nog geen strak plan voor een opleiding. De houtskoolschets, die in 2019 werd opgesteld, gaf richting aan een mogelijke invulling met meerdere uitstroomrichtingen. Dit vanwege het meervoudig arbeidsmarktperspectief, en daarmee toekomstperspectief in de zin van inkomenszekerheid, dat daarmee geboden kon worden en de mogelijkheid om het imamschap te kunnen combineren met andere (religieuze) aanverwante behoeften in de moslimgemeenschap. De stuurgroep baseerde zich tevens op opgedane kennis en inzichten die in diverse onderzoeken, zoals dat van Regioplan⁷ en Labyrint⁸, is opgedaan. Deze onderzoeken werden uitgevoerd in opdracht van de overheid. Aanvankelijk was de VU de enige onderwijsinstelling die samen met het CMO de mogelijkheden onderzocht om tot een imamopleiding te komen. Vanaf 2019 is er gesproken over samenwerkingsvormen met HBO-instellingen, o.a. in de vorm van een joint-degree. In het penvoerderschap namens de drie onderwijsinstellingen heeft gedurende het traject een wisseling plaatsgevonden, maar dat valt (gedeeltelijk) in de kwartiermakersfase en dus buiten de scope van deze evaluatie. Aanvankelijk was de VU penvoerder, bij de start van de

⁷ Regioplan i.s.m. Topov (2012). Evaluatie islam- en imamopleidingen in Nederland. Amsterdam: Regioplan

⁸ Labyrint Onderzoek & Advies (2019). Imamopleiding in Nederland: een verkenning van draagvlak. Utrecht: Labyrint

kwartiermakersfase (september 2023) werd dat de HvA. Het lag voor de hand dat één van beide hogescholen de penvoerderstaak op zich zou nemen: de opleiding op hbo bachelor niveau zou immers niet aan de VU aangeboden worden. iPabo heeft aangegeven geen penvoerder te willen zijn, omdat zij zichzelf als organisatie te klein daarvoor vond, dus werd HvA penvoerder.

5.1.3 Samenwerking onderwijsinstellingen en CMO

VU en CMO zijn vanaf het begin van het traject betrokken geweest, in 2022 zijn iPabo en HvA bereid gevonden mee te werken aan de totstandkoming van een imamopleiding. Dat heeft er volgens sommige gesprekspartners vermoedelijk ook voor gezorgd dat de contacten tussen de onderwijsinstellingen en het CMO, na de kennismaking tussen CMO en HvA/iPabo in 2022, voornamelijk via de VU zijn gelopen. Het CMO ziet zichzelf als initiatiefnemer om tot een bekostigde imamopleiding te komen en die rol is vanuit zijn perspectief overgenomen door de VU. Het CMO voelde zich gedurende het traject, zowel voor als na de start van de kwartiermakersfase in september 2023, door de onderwijsinstellingen steeds verder buitenspel gezet. Gesprekspartners geven aan, dat deze gevoelens ook al leefden voor de start van de kwartiermakersfase in september 2023. Gesprekspartners die later in het proces zijn aangehaakt, geven aan dat hun de samenwerkingsafspraken uit het verleden tussen de VU en het CMO nooit duidelijk zijn geworden.

Pas later in het traject, in de periode die buiten de scope van dit onderzoek valt, geven gesprekspartners aan dat er sprake was van meer contact tussen de hbo-instellingen en het CMO, vooral gericht op het doorbreken van de impasse die toen in het traject dreigde te ontstaan.

5.1.4 Samenwerking onderwijsinstellingen en overheid

De contacten tussen overheid en onderwijsinstellingen vonden vooral in de stuurgroep plaats. De overheid heeft een faciliterende rol in deze samenwerking ingenomen: de onderwijsinstellingen waren aan zet om de imamopleiding vorm te geven en te realiseren

5.1.5 Samenwerking overheid en CMO

Het CMO en de overheid zijn de samenwerking aangegaan, zowel voor het PIN (SZW) als voor de imamopleiding (SZW en OCW). Deze samenwerking is voor SZW gebaseerd op een goed getimede wisselwerking: het CMO wilde al stappen zetten om een imamopleiding te ontwikkelen en SZW had op dat moment een politieke opdracht: De motie Van Meenen en Van Weyenberg (D66) van 2 juli 2015⁹ wordt aangenomen en er volgt een concreet verzoek van de Kamer aan de regering om met betrokkenen om de tafel te gaan zitten, het animo voor een imamopleiding te peilen en de mogelijke vormgeving van een dergelijke opleiding te bespreken. De overheid heeft in de samenwerking vooral een faciliterende rol ingenomen. In diverse gesprekken komt naar voren dat men de naam van het CMO, Contactorgaan Moslims en Overheid, niet gelukkig gekozen vindt. Er zou overheidsbemoeienis aan deze naam kleven. Het bestuur van het CMO geeft aan ook daadwerkelijk last te hebben gehad van desinformatie bij de achterban over de rol van de overheid in het PIN en in het traject imamopleiding: "Het beeld leeft dat de overheid een eigen westerse islam zou willen promoten/creëren en via het CMO grip wil krijgen op de moslimgemeenschap; dit vanuit een integratie- en veiligheidsperspectief". In de gesprekken is om die reden de suggestie gedaan om de naam van het CMO aan te passen.

⁹ Kamerstuk 33750-VIII, nr. 127 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen (officielebekendmakingen.nl)

5.2 Rollen en verwachtingen verschillende stakeholders

5.2.1 Overheid: SZW en OCW

Samenwerking

SZW en OCW geven aan in het dossier imamopleiding een gezamenlijk belang te hebben: een imamopleiding ontbreekt in het Nederlandse hoger onderwijsstelsel, terwijl zo'n opleiding nodig is om de religieuze begeleidingsvraag te beantwoorden, dat is een maatschappelijke opdracht. De ministeries hebben in dit traject een faciliterende en stimulerende rol ingenomen; zij hebben zich niet inhoudelijk met het traject beziggehouden. SZW heeft het PIN gesubsidieerd, evaluaties en onderzoeken gefaciliteerd en gesprekspartners bij elkaar gebracht. OCW heeft onderzoek naar draagvlak gefaciliteerd en financieel gestimuleerd, o.a. door het in het vooruitzicht stellen van een ontwikkel- en startbijdrage voor een eventuele imamopleiding. Uit gesprekken komt naar voren dat SZW van zowel het PIN als het traject imamopleiding de trekker is geworden en daarmee voor continuïteit heeft gezorgd. OCW heeft die rol niet op zich genomen, omdat deze, mede in het kader van de academische vrijheid, niet past bij zijn wettelijke taken. Het Rijk bemoeit zich in het kader van de in de WHW vastgelegde autonomie van opleidingen niet inhoudelijk met opleidingen die aangeboden worden. Wetgeving zorgt in dit geval dus voor terughoudendheid. Die terughoudendheid is, onbedoeld, door sommige gesprekspartners anders ervaren: In sommige gesprekken is naar voren gekomen dat de terughoudendheid vanuit de overheid het gevoel heeft doen ontstaan dat de overheid zich zou verschuilen achter de scheiding van kerk en staat. De scheiding van kerk en staat zou volgens deze gesprekspartners als excuus gediend hebben om niet te hoeven sturen op inhoud en inspraak van het CMO bij de ontwikkeling van de imamopleiding. De rol van de overheid wordt door andere gesprekspartners meer belicht en ervaren vanuit de behoefte van de overheid om grip te krijgen op de moslimgemeenschap. Dit vooral in het kader van integratie en veiligheid en dus niet zozeer vanuit de maatschappelijke opdracht zoals de ministeries die verwoord hebben.

De samenwerking tussen SZW en OCW in dit traject is gebaseerd op politiek ambtelijk bestuur. Op de achtergrond is er nauw contact, bijvoorbeeld op momenten dat er een kamerbrief opgesteld moet worden.

Proces

Het komen tot een imamopleiding is een complex proces gebleken. Volgens sommige gesprekspartners had er bij de start van de gesprekken over een dergelijke opleiding een heldere behoefte-analyse van de verschillende stakeholders en opdrachtformulering opgesteld moeten worden. Dat zou volgens deze gesprekspartners niet (voldoende helder) gebeurd zijn. Er wordt daarbij door verschillende gesprekspartners gekeken naar SZW, die dat op zich had moeten nemen en die had kunnen weten hoe complex dit proces is. Er zou voorbijgegaan zijn aan gevoeligheden en aan de verscheidenheid in de moslimgemeenschap. Een gebrek aan politieke sensitiviteit wordt genoemd. Er wordt opgemerkt dat de behoefte-analyse en opdrachtformulering onderdeel had kunnen uitmaken van de samenwerkingsovereenkomst tussen de samenwerkingspartners in het traject imamopleiding. Deze samenwerkings-overeenkomst was door de overheid als voorwaarde voor de subsidietoekenning aan de samenwerkingspartners meegegeven.

Draagvlak voor een imamopleiding was voor OCW cruciaal voor de levensvatbaarheid van de opleiding. OCW geeft aan gedurende de periode waarover dit onderzoek gaat geen twijfel te hebben gehad over draagvlak voor een imamopleiding en het beeld daarvan geschetst door het CMO en in de (in opdracht van de overheid) uitgevoerde onderzoeken naar draagvlak. Het gesprek in het kader van dit onderzoek met OCW vond plaats nadat de laatste poging om tot een imamopleiding te komen was gestaakt.

SZW heeft op enig moment sturend opgetreden richting de VU; door sommige gesprekspartners is ervaren dat SZW druk heeft uitgeoefend door andere partijen ook te vragen om de mogelijkheid van een imamopleiding te onderzoeken. Deze aanpak wordt door sommige

gesprekspartners als oneigenlijk gezien. SZW geeft aan dat de insteek was om VU en UvH gezamenlijk te laten optrekken in de zoektocht naar hbo-instellingen.

SZW geeft zelf aan niet scherp genoeg gekeken te hebben naar de rol van de VU in de stuurgroep. “Eigen belang van de VU speelde mee, zij wilde haar positie behouden en voorkomen dat haar rol door andere partijen overgenomen zou worden; actie van de zijde van de VU kwam pas toen SZW de druk opvoerde”.

Volgens een gesprekspartner heeft ook OCW sturend opgetreden; dit ten aanzien van een mogelijke locatie van de imamopleiding. Deze gesprekspartner geeft aan dat er een grotere kans van goedkeuring van de subsidie zou zijn als de opleiding in Amsterdam zou worden aangeboden. Amsterdam zou volgens deze gesprekspartner de aangewezen plek zijn, vanwege de multi-diverse, interreligieuze, dialogische omgeving en de bestaande infrastructuur

Over SZW wordt gezegd dat zij in het verleden een vertrouwensbreuk heeft opgelopen met het islamitisch veld en dat zij er alles aan doet om dat vertrouwen terug te winnen. “Ze zou zich medeverantwoordelijk voelen voor initiatiefnemers van de imamopleiding”. Gesprekspartners ervaren bij SZW een drive om het traject te laten slagen omwille van de maatschappelijke cohesie. Ook wordt gesignaleerd dat SZW in een spanningsveld moet opereren: enerzijds de sterke rechterflank in de politiek en anderzijds de koepels die in contact staan met hun achterban.

Een deel van deze achterban heeft van meet af aan argwanend naar de rol van SZW in dit traject gekeken. “Waarom lag het initiatief voor de imamopleiding bij SZW en niet bij OCW?”. SZW zou volgens sommige gesprekspartners vanuit integratieve aanpak willen controleren en beheersen in plaats van dat er een motivatie vanuit onderwijs bestaat om een imamopleiding te starten; de overheid zou een westerse islam willen vormen. Gesprekspartners met een meer bestuurlijke achtergrond waarderen deze rol van SZW anders; zij zien de toegevoegde waarde van de faciliterende rol van de overheid in termen van betrouwbaarheid en integratie.

OCW geeft aan dat de imamopleiding vanuit integratieperspectief een dossier is van SZW. Voor SZW is een bekostigde imamopleiding een bouwsteen in een groter geheel, namelijk ook in het weren van buitenlandse invloeden. Dit naast het beantwoorden van de religieuze begeleidingsvraag die vanuit de gemeenschap zelf komt.

Ten aanzien van de bestaande infrastructuur, en dan specifiek de bestaande, geaccrediteerde, maar niet-bekostigde opleidingen aan de IUR wordt opgemerkt dat de overheid samenwerking met deze instelling niet wenselijk achtte, omdat de instelling in die tijd in opspraak was geraakt. Meerdere gesprekspartners vragen zich af of die gedachte nu nog een rol speelt en waarom dan; “bij IUR zijn tenslotte diverse inhoudelijk experts/academici structureel betrokken en het is een geaccrediteerde opleiding”¹⁰.

5.2.2 VU

De Faculteit Religie en Theologie van de VU (hierna FRT) biedt een scala aan bachelor- en masteropleidingen aan. Dit betreft algemene theologische opleidingen, maar ook opleidingen gericht op specifieke levensbeschouwelijke stromingen. Deze specifieke opleidingen worden deels verzorgd door de zogenaamde seminaria. De seminaria zijn in het kader van de predikantsopleiding voor verschillende kerkelijke genootschappen aan de FRT gevestigd. Zij verzorgen een kerkelijke opleiding vanuit de achtergrond van het eigen kerkgenootschap binnen de theologische opleiding van de faculteit. Er zijn negen seminaria, te weten Baptisten Seminarium, Boeddhistisch Seminarium, Center for Theology of Migration, Centrum voor Islamitische Theologie (hierna CIT), Doopsgezind seminarium, Hersteld Hervormd Seminarium, Hindoe Raad Nederland, Nederlands-Israëlitisch Seminarium, Remonstrants Seminarium. Opvallend is dat er voor de verschillende protestantschristelijke kerkgenootschappen eigen seminaria zijn ingericht. Ook bestaat er dus een islamitisch seminarium, dat onder andere een

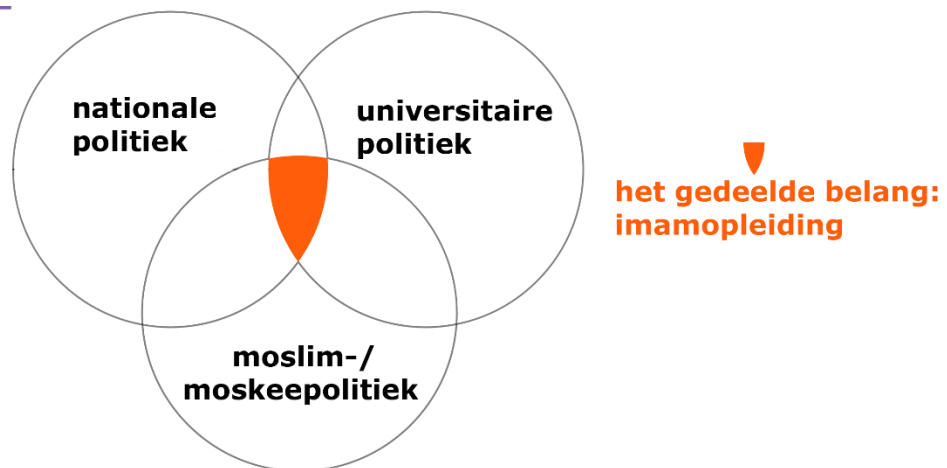
¹⁰ NB: Recent is de International University of Applied Sciences Amsterdam eveneens geaccrediteerd. Deze accreditatie heeft plaatsgevonden in de periode die buiten de scope van dit onderzoek valt. Gesprekspartners noemden de IUA wel als mogelijke toekomstige samenwerkingspartner.

traject binnen de bacheloropleiding *Theology en Religious Studies: Islam* en op masterniveau de opleiding *Islamitische Geestelijke Zorg* en een postacademische ambtsopleiding aanbiedt.

Tripartiet model

De VU geeft aan in het traject om tot de imamopleiding te komen gewerkt te hebben volgens een tripartiet model: in de verhouding tussen nationale politiek, universitaire politiek en moslim-/moskeepolitiek. Partijen dienen elkaar in wensen en verwachtingen in het midden te vinden. De VU positioneert zichzelf als kwartiermaker van het gedeelde belang van politiek, universiteit en moslimgemeenschap, die het vertrouwen van de verschillende stakeholders geniet. In andere gesprekken wordt aangegeven dat de VU niet het volle vertrouwen van de moslimgemeenschap/CMO-achterban geniet. “De VU kan voor de moslimgemeenschap niet invullen hoe zij hun geloof beleven”. De VU benadrukt dat dat laatste ook geenszins de bedoeling is (geweest), maar het is door sommige gesprekspartners wel zo ervaren. Goed om hier op te merken dat mogelijke emoties die in de kwartiermakersfase (dus buiten de scope van dit onderzoek) een rol speelden mede van invloed zijn geweest op deze uitspraken. Ook in het kader van de inhoudelijke zeggenschap die het CMO in een eventuele imamopleiding wenste, wordt genoemd dat “niet-moslims de invulling van geloofsbeleving door moslims niet kunnen invullen”. Dat speelde echter met name vanaf september 2023 en valt derhalve niet onder de scope van deze evaluatie. Wel is het een belangrijk gegeven om mee te nemen in de mogelijke toekomstige infrastructuur.

TRIPARTIET MODEL

Rol VU

De VU vervulde twee verschillende rollen, die soms schipperen verlangden: de rol van intermediair - er wordt opgemerkt dat de VU veel diplomatiek werk heeft verricht - en die van één van de onderwijsinstellingen die betrokken was bij het traject om tot een imamopleiding te komen. In deze laatste rol zou de VU beducht zijn geweest voor inmenging van buitenaf, naar men zegt na ervaringen in het verleden bij een fiscale master.

De rol van de VU werd voor sommige stakeholders gedurende het proces onduidelijker. Meer mensen van de VU raakten betrokken en het was niet voor iedereen duidelijk wie welke rol en agenda had bij de VU. “Wat speelde er bij de VU?”, is een vraag die in de interviews naar voren is gebracht. De suggestie wordt gedaan, dat het bestuur van de VU al in een vroeg stadium had willen stoppen met de poging om tot een imamopleiding te komen. Verificatie van deze suggestie bij het huidige bestuur van de VU was niet mogelijk. Het bestuur van de VU achtte het niet opportuun om het gesprek met Hobéon aan te gaan en schaarde zich achter de inhoud van de gesprekken die reeds gevoerd waren met andere medewerkers van de VU.

Proces

De houtskoolschets, opgesteld door de VU en het CMO, heeft voor de onderwijsinstellingen als leidraad gediend in het meest recente proces om tot een hbo-imamopleiding te komen. Eén van de gesprekspartners drukt het sterker uit: “de houtskoolschets zou door de VU 1-op-1 overgenomen zijn in het opleidingsplan, terwijl deze houtskoolschets bedoeld was als situatieschets en om informatie uit de context op te halen”. Door de 1-op-1 overname zou er flexibiliteit gemist zijn.

In één van de gesprekken werd opgemerkt dat met de bij de VU en het CMO opgedane kennis van en ervaring met het PIN-programma in het traject om tot een imamopleiding te komen te weinig is gedaan: diversiteit en verschillen tussen generaties werden in het PIN duidelijk.

5.2.3 HvA en iPabo

iPabo en HvA zijn relatief laat (vanaf 2022) ingestapt in het traject om tot een imamopleiding te komen. Voor iPabo vormde de maatschappelijke opdracht en haar ervaring met lerarenopleidingen, waaronder de levensbeschouwelijke lerarenopleiding, de motivatie om zich in te zetten voor de imamopleiding. Voor HvA gold de maatschappelijke relevantie als reden om meteen aan te haken toen ze benaderd werd. De religieuze component lag bij HvA aanvankelijk gevoeliger, het kostte enige overredingskracht om de RvT en de MR mee te krijgen. De HvA noemt de legitimatie vanuit de islam zelf als belangrijke voorwaarde om mee te doen. Er werden tripartiete gesprekken gevoerd, dus legitimatie leek er te zijn.

HvA heeft het penvoerderschap van de VU overgenomen. iPabo vond zichzelf te klein om die rol op te pakken.

Faseverschillen

Beide instellingen noemen de relatief late instap in het traject als nadelig: het heeft niet bijgedragen aan het volledig zicht op waar men aan begon. Men was zich vooraf wellicht onvoldoende bewust voor wat er in het recente verleden speelde ten aanzien van mogelijk van elkaar verschillende belangen, met bovendien onuitgesproken sentimenten. Daarnaast had men onvoldoende beeld van de verscheidenheid in de moslimgemeenschap. Voor hun gevoel waren de werelden ten aanzien van verwachtingen van VU en CMO al uit elkaar gedreven op het moment dat HvA en iPabo instapten; dat zou al vroeg in het proces gebeurd zijn.

HvA en iPabo voelden zich de *new kids on the block*.

5.2.4 CMO

Verwachtingen

Overall kan opgemerkt worden dat de verwachtingen van het CMO vanaf het begin anders zijn geweest dan die van de overige stakeholders. Dat betreft de verwachtingen ten aanzien van de samenwerking in de stuurgroep, met de onderwijsinstellingen en de rol van de VAR en daarmee met de verwachtingen ten aanzien van de inspraak in curriculum en benoeming van docenten voor een eventuele toekomstige imamopleiding. Het lijkt dat deze verwachtingen door de betrokken partijen niet bespreekbaar zijn gemaakt, wat heeft gemaakt dat de verwachtingen konden ontstaan en voortbestaan, wat ook al opgemerkt is bij de werkwijze in de stuurgroep. Het CMO had op basis van de houtskoolschets de verwachting dat zij inspraak zou hebben op het curriculum en bij de benoeming van docenten. Daarbij wordt verwezen naar een passage in de houtskoolschets waarin de Veldadviesraad als Curriculumcommissie conform de vigerende reglementen een bepalende stem in de totstandkoming van het curriculum en de benoeming van docenten zal hebben¹¹. De verwachtingen van het CMO ten aanzien van haar rol in de VAR gingen dus verder dan het ‘slechts’ uitbrengen van advies. “De naam zegt al dat het gaat om adviesrol, maar ook adviezen kunnen niet herhaaldelijk genegeerd worden”, merkt een gesprekspartner op.

¹¹ Boender, W., Bal, R., Janse, W., Saane, J. van (2019). Een zwengel aan het vliegwiel: Houtskoolschets voor een HBO-Imam/Islamopleiding gevestigd aan de Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam: Vrije Universiteit, p.14.

Het CMO geeft aan zich buiten gesloten te voelen door de drie onderwijsinstellingen. Deze opmerking heeft vooral betrekking op de periode waarin de onderwijsinstellingen in overleg waren met hun juristen om de samenwerking met het CMO juridisch goed vast te leggen. Mogelijk dat dit gevoel gevoed is door de relatieve radiostilte tussen de onderwijsinstellingen en het CMO. Hoewel deze periode buiten de scope van deze evaluatie valt, lijkt het goed om het gevoel dat bij CMO kon ontstaan, vermoedelijk door gebrek aan communicatie over en weer en mogelijk eerder opgedane ervaringen, mee te nemen naar de lessons learned voor een mogelijk nieuw initiatief in de toekomst.

Over de naamgeving van de nieuwe opleiding bestaan er verschillende verwachtingen in de achterban van het CMO. Sommigen hadden verwacht en gewenst dat de imamopleiding ook daadwerkelijk imamopleiding zou gaan heten. Anderen begrijpen de keuze voor de verschillende uitstroomprofielen.

Interne organisatie CMO

Er wordt in verschillende gesprekken opgemerkt dat het CMO zich mogelijk te afwachtend heeft opgesteld en daardoor overruled zou zijn geweest door de 'gevestigde orde'. "CMO zou zich niet klein moeten maken, maar juist haar rol moeten pakken". In verschillende gesprekken wordt de (beperkte) bestuurlijke slagkracht van het CMO benoemd. Het CMO zou "initiatiefnemer geweest zijn voor een bekostigde imamopleiding, maar de VU nam die rol over, mede omdat het CMO het opzetten van een opleiding in de huidige organisatievorm niet zou redden". Het feit dat de bestuurders hun rol vervullen op vrijwillige basis zou vermoedelijk een deel van de beperkte bestuurlijke slagkracht verklaren. De inspanning die het bestuur levert wordt overigens alom gezien en gewaardeerd.

In gesprekken wordt verder genoemd dat enkele vooraanstaande personen binnen het CMO een groot stempel drukken op de koers van het CMO. Er zou sprake zijn van een patriarchale hiërarchie, die zeggenschap van de brede achterban, en dus ook van de jongere generatie, in de weg staat. Een gesprekspartner vraagt zich in dit kader af of de jongere generatie momenteel al sterk genoeg is om een imamopleiding in het Nederlandse bekostigde stelsel te starten.

Ook wordt de afstand van het CMO naar de achterban benoemd; een deel van de achterban van de aangesloten koepels weet niet van het bestaan van het CMO. Voorts wordt opgemerkt dat de achterban niet altijd tijdig is meegenomen in het proces richting een imamopleiding; er kwam soms "opeens een mededeling vanuit het bestuur naar de achterban".

6. DRAAGVLAK EN ANIMO

Naar draagvlak voor een bekostigde imamopleiding in het Nederlandse onderwijsstelsel is al veel onderzoek gedaan. In de eerder uitgevoerde onderzoeken zijn de maatschappelijke behoefte en de relevantie van een bekostigde imamopleiding in het Nederlandse hoger onderwijs reeds aangetoond. De gesprekken die Hobéon in het kader van deze evaluatie voerde bevestigen de eerder gedane bevindingen. Eerdere initiatieven en ook de meest recente poging om tot een breed gedragen en levensvatbare imamopleiding te komen zijn echter niet succesvol gebleken. Gaandeweg de gesprekken werd (weer) duidelijk dat draagvlak voor een imamopleiding complex ligt en tegelijkertijd essentieel is voor het welslagen van mogelijke toekomstige initiatieven voor een bekostigde imamopleiding. Tevens vertegenwoordigt het CMO niet de hele moslimgemeenschap in Nederland. Daarom is in overleg met opdrachtgever besloten een aantal aanvullende interviews te doen, onder andere met koepelorganisaties die niet aangesloten zijn bij het CMO.

In dit hoofdstuk doen we verslag van de bevindingen ten aanzien van draagvlak en de vergelijking met andere (buitenlandse) levensbeschouwelijke opleidingen en organisaties.

Zoals eerder opgemerkt werd het laatste initiatief om tot een breed gedragen imamopleiding te komen door OCW (financieel) gesteund, mits er voldoende draagvlak en animo zou zijn bij de moslimgemeenschappen in Nederland. Inzet was om van onderaf, door de gemeenschap en samen met opleiders tot een breed gedragen imamopleiding te komen. Draagvlak in de gehele moslimgemeenschap in Nederland is daarvoor noodzakelijk.

Van belang voor het creëren van draagvlak in de volle breedte is om zicht te hebben op en rekening te houden met de verscheidenheid in de moslimgemeenschap. De verscheidenheid in de moslimgemeenschap is groot. Naast de religieuze verschillen, die in vergelijkbare mate ook voorkomen bij andere religies (denk aan het protestantisme in Nederland), is er sprake van generatieverschillen, geografische en etnische verschillen. Deze verschillen zorgen voor verschillende beelden bij en behoeften ten aanzien van een imamopleiding.

6.1 Draagvlak CMO

Ook in de achterban van het CMO speelt verscheidenheid een rol en dit leidt volgens sommige gesprekspartners tot verdeeldheid en een gebrek aan onderling vertrouwen. In dat kader worden vooral de verschillen tussen de generaties, de etnische verschillen en specifiek de Turks-Marokkaanse verschillen genoemd.

Ten aanzien van de imamopleiding heeft het CMO-bestuur aangegeven, dat er uiteindelijk overeenstemming met alle aangesloten koepels is bereikt en dat alle koepels op één lijn zijn gebracht. Toch wordt ook aangegeven dat het draagvlak onder CMO-koepels niet overal even groot is. Het belang van een imamopleiding wordt over het algemeen wél gezien, zowel door de oudere als de jongere generatie en men is zeer gemotiveerd om een dergelijke opleiding te starten.

Het generatieverschil lijkt in de gelederen van het CMO een belangrijke rol te spelen. Een paar vooraanstaande personen, veelal van de oudere generatie, zouden een stempel drukken op de koers van het CMO. Er zou sprake zijn van een patriarchale hiërarchie, wat met de jongere generatie tot conflicten kan leiden en niet bijdraagt aan betrokkenheid van de jongere generatie. Generatieverschillen spelen bij andere religieuze stromingen ook een rol, maar in de context van deze evaluatie is het opvallend dat de generatieverschillen in de moslimgemeenschap meerdere keren benoemd zijn.

Een ander verschil waar CMO mee te maken heeft, is het verschil in organisatiegraad van de aangesloten koepels. Een gesprekspartner geeft aan dat "het verschil in organisatiegraad de gezamenlijke curriculumontwikkeling voor één imamopleiding lastig maakt en dat heeft te maken met de inzet van professionals dan wel vrijwilligers".

Het CMO vertegenwoordigt zoals eerder opgemerkt niet de gehele moslimgemeenschap in Nederland en wordt daardoor niet door alle moslimgroeperingen als vertegenwoordiging van het werkveld gezien, blijkt uit gesprekken met niet bij het CMO aangesloten organisaties.

De verscheidenheid in de moslimgemeenschap en in het CMO en het feit dat het CMO niet de hele moslimgemeenschap in Nederland vertegenwoordigt lijken niet bijgedragen te hebben aan het creëren van draagvlak voor een bekostigde imamopleiding in Nederland.

Als de theologische inhoud van de opleiding samen met het CMO vormgegeven wordt, zal volgens het CMO de argwaan richting overheid verdwijnen en het draagvlak groeien. In de in 2021/2022 uitgevoerde business case is ten aanzien van vergroting van het draagvlak al opgemerkt dat deze vergroot kan worden door de achterban actief te betrekken en inhoudelijke zeggenschap te geven¹². Deze constatering lijkt in dit traject ten dele meegenomen te zijn. Het CMO ziet daarnaast voor zichzelf een actieve rol weggelegd in de werving van studenten en het regelen van stageplekken. Heikel punt voor sommige leden van het CMO is dat zij dan werving doen, maar dat de opleiding ook open staat voor niet-moslims.

6.2 Draagvlak buiten CMO

De afgevaardigden van de koepels die niet aangesloten zijn bij het CMO geven aan dat hun achterban overtuigd is van het belang van een imamopleiding. Zij geven aan dat zij wellicht minder moeite hebben om hun achterban te overtuigen, omdat hun organisaties vanuit de gemeenschap zijn ontstaan. Dit in tegenstelling tot het CMO, dat door de overheid is ingesteld. Dit werd ook beaamd door afgevaardigden van een niet-bekostigde imamopleiding.

Tot slot kan nog opgemerkt worden dat het draagvlak in de breedte van de moslimgemeenschap voor een bekostigde imamopleiding kleiner bleek te zijn dan veel stakeholders hadden verwacht op basis van onderzoeken en van wat o.a. door het CMO en de VU naar buiten gebracht werd. Met name de invloed van de verscheidenheid in de moslimgemeenschap en de - vanuit het perspectief van het CMO - te beperkte inspraak in de imamopleiding lijken onderschat te zijn.

6.3 Lessons learned vergelijkbare levensbeschouwelijke opleidingen

In het Nederlandse hoger onderwijs zijn er verschillende soorten erkende instellingen die theologische opleidingen verzorgen. Daarbij wordt er onderscheid gemaakt tussen de algemene en de levensbeschouwelijke instellingen en tussen bekostigd en niet-bekostigd onderwijs.

Van oudsher kunnen religieuze stromingen in Nederland van het ministerie van OCW een bijdrage krijgen voor het vormgeven van hun ambtsopleiding. Dit maakt het mogelijk voor ambtsopleidingen, waaronder ook kleinere denominaties en nieuwere ambtsopleidingen, om onderwijs en onderzoek te verzorgen en ambtsvoorgangers en geestelijk verzorgers op te leiden. Een groot deel van deze ambtsopleidingen wordt verzorgd door de VU aan de zogenaamde seminaria. Daarnaast kent het hoger onderwijsstelsel vier levensbeschouwelijke universiteiten die specifiek gericht zijn op het verzorgen van wetenschappelijk onderwijs voor een levensbeschouwelijk ambt of beroep en die wetenschappelijk onderzoek verrichten op levensbeschouwelijk terrein. De levensbeschouwelijke universiteiten zijn de Universiteit voor Humanistiek, de Protestantse Theologische Universiteit, de Theologische Universiteit Apeldoorn en de Theologische Universiteit Kampen. Zij zijn verenigd in het Netwerk van Levensbeschouwelijke Universiteiten.

Naast deze bekostigde opleidingsvormen kent Nederland ook twee niet-bekostigde, maar wel geaccrediteerde organisaties, te weten de IUR en de IUA¹³, die opleidingen op islamitische grondslag aanbieden.

¹² Hobéon Management Consult (2022). Businesscase, imamopleiding in Nederland, Den Haag: Hobéon, p. 92 en 122.

¹³ NB: De IUA is recent geaccrediteerd. Deze accreditatie heeft plaatsgevonden in de periode die buiten de scope van dit onderzoek valt. Gesprekspartners noemden de IUA wel als mogelijke toekomstige samenwerkingspartner.

6.3.1 Protestantse en katholieke gemeenschap

Faseverschil

Belangrijk verschil tussen de protestantse en katholieke gemeenschap en de moslimgemeenschap is de lange traditie van de protestantse en katholieke gemeenschap in Nederland tegenover de relatief korte traditie van moslims in Nederland. Dat zorgt voor een faseverschil in ontwikkeling tussen de protestantschristelijke en de islamitische opleidingen in Nederland.

De ambtsopleidingen

De protestantse en later ook de katholieke gemeenschap heeft ruimte gekregen voor het opleiden van voorgangers. Zo bestaan er eigen universiteiten voor verschillende protestantse kerkgenootschappen en zijn er katholieke universiteiten gesticht. De inrichtende macht is helder: er is een duidelijk onderscheid tussen de eigenaar en de opdrachtgever van een opleiding. De kerk heeft inspraak in het curriculum. De synode of het bisdom toetst het curriculum, maar de onderwijsinstelling beslist. Daarbij wordt er wel nadrukkelijk rekening gehouden met de wensen van de kerk. Door één van de gesprekspartners wordt opgemerkt dat de onderwijsinstelling daarbij vanuit de kerk het vertrouwen moet hebben en de eigen vrijheid moet houden. Op levensbeschouwelijke universiteiten is de hele Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (hierna: WHW) van toepassing, behalve de governance- en medezeggenschapsbepalingen (WHW-artikel 9.15). Dit maakt inspraak van het kerkgenootschap via een Raad van Toezicht op het instellingsbestuur mogelijk.

Door scheiding van verantwoordelijkheden voor de kwaliteit van de ambtsopleiding en de toelating tot het ambt in de kerk is er verder automatisch sprake van scheiding van kerk en staat. In feite wordt er een knip gezet tussen de basisopleiding, die gefinancierd is, gevolgd door een niet-bekostigde master, die vanuit de gemeenschap gefinancierd wordt. Daardoor hebben instellingen meer vrijheid bij invulling van het curriculum van de ambtsopleiding.

In de Joodse gemeenschap is het heel gebruikelijk om een basisopleiding in Nederland te volgen om vervolgens voor de theologische ambtsopleiding naar het buitenland af te reizen. Dat is in Nederland algemeen geaccepteerd.

Gesprekspartners van deze ambtsopleidingen geven aan, dat ook voor deze ambtsopleidingen geldt dat de opleiding herkenbaar moet zijn voor de achterban, maar breed genoeg om rendabel te zijn. De studentenpopulatie is dus heel divers en studenten zijn niet allemaal aan het betreffende kerkgenootschap gebonden.

Interessant in dit kader is het feit dat de uitstroom van de lerarenopleiding levensbeschouwing/godsdienst heel divers is, terwijl het curriculum grotendeels gelijk is.

Toekomstperspectief

De katholieke en protestantse gemeenschap beschikt over het algemeen over voldoende financiële middelen, grotendeels verkregen uit de eigen religieuze organisatie. Dat maakt dat het toekomstperspectief voor ambtsdragers in deze gemeenschappen beter is dan dat van imams in Nederland.

De Verlichting

In een paar gesprekken werd benoemd dat de christelijke traditie in Nederland door de eeuwen heen geleidelijk vertrouwd geraakt is met de normen en waarden van de westerse Verlichting. Hier wordt Verlichting bedoeld als het geheel van waarden en normen waar de westerse moderniteit uit voortgekomen is. Van de moslimgemeenschap wordt in het publieke debat wel eens gezegd, dat zij nog niet 'verlicht' is, maar de vraag wordt in de gevoerde gesprekken gesteld of "men wel kan en mag verwachten dat de islamitische traditie een westerse Verlichting door zal maken en of je mag aannemen dat de moslims geen eigen Verlichting hebben gekend". "Als de moslimgemeenschap het westerse denken wordt opgelegd, wordt de moslimgemeenschap geen recht gedaan en wordt segregatie bevordert". Een gesprekspartner merkt op: "Moslims hebben wel een rijke academische historie. Maar het lijkt of het niet lukt om die intellectuele traditie in te brengen in Nederland/West-Europa. De vraag is waarom dat zo is".

6.3.2 Vergelijking Hindoeraad Nederland en CMO

De Hindoeraad is een zendende organisatie en vervult een adviserende rol richting het Hindoestaans seminarie aan de VU. De (achterban van de) Hindoeraad geeft aan geen binding te hebben met buitenlandse overheden. Het bestuur van de Hindoeraad werkt net als dat van het CMO op vrijwillige basis.

De Hindoeraad geeft aan een 100% dekking qua achterban te hebben en daadwerkelijk de erkenning van die achterban te genieten. Nuanceverschillen in geloofsbeleving staan erkenning en draagvlak voor de Hindoeraad niet in de weg. Het feit dat het CIT aan de VU niet betrokken is bij de oprichting van een imamopleiding wordt door sommige gesprekspartners verklaard vanuit de grote verscheidenheid in de moslimgemeenschap, die het gezamenlijk opleiden in één opleiding lastig maakt. Aan een ambtsopleiding voor de hindoestaanse gemeenschap (een pandit-opleiding) bestaat ook behoefte; de Hindoeraad schat in dat dat binnen de infrastructuur van de VU gerealiseerd zou kunnen worden.

6.3.3 Vergelijking tussen Nederland en Vlaanderen

KU Leuven heeft een officieel erkende opleiding Islamitische Theologie binnen de master in de Wereldreligies. De inschatting wordt gemaakt dat samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen, vanwege dezelfde kwaliteitseisen die door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (hierna: NVAO) aan het onderwijs worden gesteld, gerealiseerd zou kunnen worden en dat dit het proces om tot een imamopleiding te komen zou kunnen versnellen.

Verschil met Nederland is dat de Vlaamse overheid vooral behoefte heeft aan islamdocenten op de scholen, waar in Nederland het belang van de overheid bij het opleiden van imams ligt. Dat heeft te maken met verschillen tussen Nederland en Vlaanderen in wetgeving, waardoor de financiering door de overheid geregeld is.

De Vlaamse overheid financiert de zogenaamde erediensten op het moment dat een levensbeschouwing als eredienst erkend wordt. Voorgangers van erkende erediensten, en in Vlaanderen is de islam als eredienst erkend, kunnen hun salaris rechtstreeks van de overheid ontvangen. Voor lagere en middelbare scholen die ingericht worden door de overheid geldt dat zij van de erkende erediensten verplicht zijn godsdienstonderwijs aan te bieden als daar vraag naar is, al betreft het maar de vraag van één leerling op een school.

In België kent men, als tegenhanger van het CMO, de Moslimraad van België, die vrij recent is opgericht en door de overheid is erkend. De Moslimraad van België zou voorwaarden mogen stellen aan imams en docenten en heeft invloed op het curriculum.

6.4 Lessons learned van andere (buitenlandse) levensbeschouwelijke opleidingen en organisaties

- De relatief korte traditie van moslims in Nederland zorgt voor een faseverschil in ontwikkeling tussen de protestantschristelijke opleidingen en de islamitische opleidingen.
- De protestantse en katholieke gemeenschappen hebben ruimte gekregen voor het opleiden van hun voorgangers. Dat is inmiddels ingeregeld, de inrichtende macht is helder. Levensbeschouwelijke universiteiten hebben wettelijk de mogelijkheid om 'hun' kerkgenootschap via een Raad van Toezicht inspraak te geven op de inhoud van de ambtsopleiding. De onderwijsinstelling heeft de beslissingsbevoegdheid, maar houdt nadrukkelijk rekening met de wensen van de kerk. Hier moet nogmaals opgemerkt worden dat niet alle ambtsopleidingen bekostigd zijn, waar het streven voor de imamopleiding nadrukkelijk was om tot een bekostigde opleiding te komen. Een bekostigde opleiding moet aan andere wettelijke vereisten voldoen dan een niet-bekostigde opleiding.
- Door scheiding van verantwoordelijkheden voor de kwaliteit van de ambtsopleiding en de toelating tot het ambt in de kerk is er verder automatisch sprake van scheiding van kerk en staat. Daardoor hebben instellingen meer vrijheid bij de invulling van het curriculum van de ambtsopleiding en is er dus ruimte voor invulling per kerkgenootschap. Waar bij de inrichting van een imamopleiding, zoals die nu voorzien was, alle verschillende moslimgemeenschappen overeenstemming moeten bereiken

over één curriculum en daarmee in de ogen van verschillende gesprekspartners beperkte ruimte lijken te krijgen voor theologische verschillen.

- In de Joodse gemeenschap wordt de theologische ambtsopleiding vaak in het buitenland gevolgd. Dat is in Nederland algemeen geaccepteerd.
- De andere levensbeschouwelijke opleidingen zijn herkenbaar voor de achterban, maar breed genoeg om rendabel te zijn. De studentenpopulatie is divers en studenten zijn niet allemaal aan het betreffende kerkgenootschap gebonden.
- Bij de lerarenopleiding levensbeschouwing/godsdienst is de uitstroom heel divers, terwijl het curriculum grotendeels gelijk is. Dat kan mogelijkheden bieden voor islamitisch onderwijs.
- Het toekomstperspectief voor ambtsdragers in de katholieke en protestantse gemeenschap is beter dan in de moslimgemeenschap. Dat komt door een verschil in financiële middelen, veelal verkregen uit de eigen religieuze organisatie.
- De rijke academische historie van de moslims zou beter benut en ingezet kunnen worden.
- De vergelijking tussen CMO en Hindoeraad Nederland lijkt het volgende te bevestigen:
 - Verscheidenheid speelt een rol in het al dan niet verkrijgen van draagvlak voor de zendende organisatie en een ambtsopleiding.
 - Dekkingsgraad van de organisatie is van invloed op erkenning van de organisatie door de achterban.
 - De Hindoeraad heeft een adviserende rol ingenomen richting het Hindoestaans seminarie aan de VU.
 - Invloed van buitenlandse opleidingen kan van invloed zijn op het draagvlak voor een bekostigde Nederlandse (imam)opleiding.
- Mogelijkheden tot samenwerking tussen de KU Leuven en Nederlandse onderwijsinstellingen in het kader van een imamopleiding. In 2019 heeft er al een verkenning door SZW voor samenwerking met België plaatsgevonden. Daar zijn toen geen concrete stappen uit voortgekomen.
- De financiering door de Vlaamse overheid van erkende erediensten verschaft imams (en voorgangers van andere erkende erediensten) toekomstperspectief.

7 TOEKOMSTIGE INFRASTRUCTUUR IMAMOPLEIDING

Uit alle gesprekken blijkt dat de wil en de wens om in de toekomst een bekostigde imamopleiding vorm te geven aanwezig is. Bij voorkeur zou het initiatief daartoe uit de gemeenschap zelf moeten komen. Bij de vorm waarin dat zou kunnen bestaan verschillende beelden. In dit hoofdstuk schetsen we een aantal discussiepunten ten aanzien van een imamopleiding en beschrijven we de mogelijke scenario's die in de gevoerde gesprekken de revue zijn gepasseerd.

7.1 Discussiepunten

Zoals gezegd bestaan er verschillende beelden over hoe een imamopleiding er uit zou moeten zien. De beelden verschillen ten aanzien van een aantal punten die we hieronder één voor één toelichten.

7.1.1 Inrichting: oriëntatie opleiding

In het hoger onderwijs wordt er onderscheid gemaakt tussen hbo- en wo-opleidingen. Daarbij is er een onderscheid in oriëntatie: een opleiding is beroepsgeoriënteerd of wetenschappelijk georiënteerd. Voor beide oriëntaties wordt er onderscheid gemaakt naar de niveaus bachelor of master. Volgens de WHW zijn een hbo bachelor/master en een universitaire bachelor/master qua niveau gelijk, maar van oriëntatie verschillend. Tijdens de gesprekken merkten we dat onze gesprekspartners oriëntatie en niveau nogal eens met elkaar verwarden.

Aan de ene kant zijn er voorstanders voor een academische opleiding, met name voor de theologische component. Vertegenwoordigers van de moslimgemeenschap geven echter aan dat de bestaande academische theologische islamopleiding in Nederland, aan de VU/het CIT, “niet theologisch inhoudelijk genoeg te vinden”. De academische wereld staat in hun ogen te gereserveerd tegenover geloofszaken. Aan de andere kant is er behoefte aan een beroepsopleiding, bijvoorbeeld voor het aanleren van beroepsvaardigheden, zoals het uitvoeren van rituelen.

Eén gesprekspartner merkt op dat “de oriëntatie van de opleiding af zou moeten hangen van de vraag op welk niveau er arbeidskrachten nodig zijn. De inrichtende macht zou de inrichting van een imamopleiding breed moeten aanvliegen en dus naar de hele keten moeten kijken”.

Al met al wordt het duale stelsel als lastig ervaren. De vraag wordt dan ook gesteld “of er misschien een hbo-opleiding zonder medewerking van een universiteit opgezet kan worden”. Deze gesprekspartners zien een hbo-opleiding als een eerste hobbel die genomen moet worden. Zij zien een betere match met de sociale context in een hbo-opleiding. Sommige gesprekspartners noemen in deze context specifiek de samenwerking met de hbo-opleidingen van IUR en IUA¹⁴.

Als de keuze dan toch gemaakt zou worden voor een academische opleiding dan “zou deze ook voor het HBO vruchtbaar moeten zijn (aansluiting HBO-WO)”.

Welke keuze er ook gemaakt wordt: gesprekspartners zijn het erover eens dat er aangesloten zou moeten worden en dus gebruik gemaakt zou moeten worden van bestaande infrastructuren (daarover meer in 7.2.2). Daarbij zou er volgens een gesprekspartner wel kritisch gekeken moeten worden of het bestaande systeem, dat ooit gebouwd is voor groepen van verschillende christelijke denominaties, die juist afnemen in omvang, nog wel geschikt en voldoende groot is voor de groeiende groep praktiserende, jonge moslims die een dergelijke opleiding willen volgen.

7.1.2 Inspraak achterban op inhoud opleiding

De meeste gesprekspartners zijn het erover eens dat de moslimgemeenschap inspraak moet krijgen in de inhoud van de imamopleiding. De vraag is alleen tot op welke hoogte en daar wordt verschillend over gedacht. Van belang wordt geacht om over de mate van inspraak, ook in

¹⁴ NB: De IUA is recent geaccrediteerd. Deze accreditatie heeft plaatsgevonden in de periode die buiten de scope van dit onderzoek valt. Gesprekspartners noemden de IUA wel als mogelijke toekomstige samenwerkingspartner.

het licht van de wettelijke autonomie van de bekostigde instellingen voor de invulling van het onderwijs, vooraf met elkaar helderheid te creëren.

De noodzaak van deze inspraak, die veel gesprekspartners zien, komt voort uit het besef dat een opleiding aan moet sluiten bij de functie van imam en de behoeften vanuit de moskee. En die aansluiting zou het best door de achterban geformuleerd kunnen worden. Tevens maakten gesprekspartners de vergelijking met andere levensbeschouwelijke opleidingen die de inhoud zelf mogen bepalen. Daarbij moet opgemerkt worden dat gesprekspartners vooral het belang van inspraak vanuit het beroepenveld wilden benadrukken.

7.1.3 Naamgeving opleiding en breed beroepsperspectief

Uit de discussie die ontstaan is over de naamgeving van de opleiding blijkt dat de verwachtingen van de uitstroomperspectieven verschillend waren. Het CMO wil dat de opleiding imamopleiding gaat heten. Onder de andere stakeholders wordt daar verschillend over gedacht. “Om hierover overeenstemming te bereiken zal eerst de discussie gevoerd moeten worden over de gewenste uitstroomprofielen”, Willen alle stakeholders wel opleiden voor een breed beroepsperspectief? Of kan een imamopleiding één van de uitstroomprofielen worden?”, zijn kanttekeningen die tijdens de gevoerde gesprekken geplaatst zijn.

7.1.4 Verschillende denominaties

De verscheidenheid in de moslimgemeenschap is groot, het aanbieden van één opleiding voor alle denominaties in de moslimgemeenschap kan zorgen voor lagere verwachtingen van de opleiding bij de achterban – een gesprekspartner suggereert dat het sentiment dan gaat leven dat de opleiding wel minder diepgang moet hebben, omdat deze de brede moslimgemeenschap moet bedienen. Een andere gesprekspartner verwoordt het als volgt: “Het is bij andere geloofsrichtingen ook niet gebruikelijk om de verschillende denominaties in één opleiding te persen, dus waarom zou je dat bij de moslimgemeenschap wel doen?”. Daarbij doelde deze gesprekspartner op de vele verschillende protestantschristelijke opleidingen die opleiden voor het ambt van specifieke kerkelijke richtingen.

Aan de andere kant lijkt, volgens sommige gesprekspartners, het besef van de grote diversiteit in de moslimgemeenschap zelf niet altijd voldoende aanwezig. “Dat wordt gevoeld door de ummah-gedachte”. Ummah is Arabisch voor gemeenschap van moslims, verbonden door religieuze banden. Het overstijgt culturele verschillen, verschillen in nationaliteit, geslacht en leeftijd: moslims voelen zich via de ummah verbonden¹⁵. Daarmee zou het “minder gebruikelijk zijn om kritische vragen over geloof aan elkaar te stellen, terwijl de verschillende zienswijzen binnen de islam als verrijking gezien zouden kunnen worden”.

De discussie gaat dus over het feit of je met één imamopleiding alle denominaties kunt bedienen, terwijl de moslimgemeenschap tegelijkertijd leeft vanuit het idee allen dezelfde waarheid te belijden.

7.2 Mogelijke scenario's toekomstige infrastructuur

7.2.1 Ondersteunende infrastructuur

“Om het maatschappelijk belang aan alle betrokkenen duidelijk te maken, moeten mensen zich betrokken voelen. Het oprichten van een nationaal overlegorgaan, waarin alle denominaties elkaar ontmoeten, zou daaraan bij kunnen dragen. Elkaar verdragen begint met elkaar ontmoeten. Ook in een imamopleiding moet men zich verhouden tot de hele maatschappij”. “Het CMO/de achterban hoeft het daar niet mee eens te zijn, maar moet het wel verdragen”. Om dat mogelijk maken zou een persoon die het vertrouwen van de moslimgemeenschap heeft ingezet kunnen worden. Dat zou bijvoorbeeld kunnen in de rol van nationaal coördinator. Een gesprekspartner merkt op dat die coördinator dan wel een onafhankelijke persoon moet zijn, zonder belangen, maar mét kennis van religie en onderwijs.

¹⁵ <https://www.unitedummah.com>

7.2.2 Mogelijke scenario's

- **Structuur HO gebruiken.** Insteek van gesprekken tussen overheid en moslimgemeenschap zou volgens vrijwel alle gesprekspartners moeten zijn: bestaande faciliteiten en ideeën in het Nederlandse onderwijsstelsel inzetten. Dat kan in verschillende vormen en gesprekspartners hebben ook verschillende voorkeuren daarbij. Mogelijkheden die genoemd worden zijn:
 - *Simplex ordo-model*, zoals we dat kennen van de levensbeschouwelijke universiteiten. Men vermoedt echter dat deze vorm in het huidige politieke bestel moeilijk uitvoerbaar zal zijn: de verwachting is dat er geen politieke steun zal zijn voor een dergelijk categoriaal instituut op islamitische grondslag.
 - *Duplex ordo-model*. Dit model is aan de VU verregaand uitgewerkt met een 9-tal *seminaria* voor verschillende levensbeschouwelijke opleidingen. Eén van de seminaria wordt gevormd door het CIT. Het CIT biedt al de opleiding geestelijk verzorger aan (bachelor en master). Het voordeel van het seminariemodel is dat seminaria 40% van het curriculum zelf invullen. Dat wordt gedaan door wetenschappers verbonden aan het seminarie en dus nadrukkelijk niet door de zendende organisaties. Opvallend is dat het CMO voor het CIT geen zendende organisatie is; het CMO zou geen ambtsopleiding aan de VU hebben gewild. Het seminarie-model zou als er gestart wordt met een aantal tracks tegemoet kunnen komen aan de diversiteit in de gemeenschap. Mogelijk ook met een deelstudie in het buitenland voor de traditie van het geestelijk leiderschap. Het seminariemodel is economisch aantrekkelijk voor instellingen. Seminaria worden vanuit de gemeenschap bemenst en voldoen tegelijk aan de criteria van de academische wereld. Bekostiging en samenwerking zijn zo goed belegd en geregeld.

De vraag wordt gesteld of het seminariemodel ook op hbo-niveau mogelijk zou zijn. Dan zou dit seminarie niet bij de VU ondergebracht worden, omdat de VU vasthoudt aan het tweestromenmodel in het hoger onderwijs.

Overigens wordt hier tegenin geworpen dat de moslimwereld anders georganiseerd is en er dus een opleiding georganiseerd moet worden vanuit die denominatie. Dus wordt er gezegd: "Duw de moslimgemeenschap niet in het bestaande model, waarvan (zoals al eerder opgenomen in dit rapport) werd gezegd dat het wellicht niet passend en verouderd is voor een groeiend aantal praktiserende moslims in Nederland".
 - Co-creatie van bestaande rechtspersonen:
 - met eigen opleidingen van islamitische koepels. De verwachting is uitgesproken dat de koepels hun nu al bestaande eigen opleidingen zullen voortzetten. Dan kan het zinvol zijn om de samenwerking tussen die opleidingen en een toekomstige, bekostigde imamopleiding op te zoeken.
 - met IUR en IUA¹⁶. De IUR en IUA zijn organisaties die bottom-up ontstaan zijn vanuit de gemeenschap. Dat kan de overheid volgens meerdere gesprekspartners niet negeren, zeker niet nu beide opleidingen recent (weer) geaccrediteerd zijn. De IUR beschikt over voldoende studenten en een heel diverse studentpopulatie en zowel aan IUR als IUA zijn docenten verbonden die ook werkzaam zijn voor andere Nederlandse universiteiten (in het bekostigde stelsel). Samenwerking met deze organisaties zou bijvoorbeeld op het gebied van docenten en curriculumontwikkeling gezocht kunnen worden. De wettelijke mogelijkheden daartoe moeten nog wel onderzocht worden.

In het algemene deel van de imamopleiding zou de focus dan kunnen liggen op het aanleren van vaardigheden, als het overbrengen van kennis,

¹⁶ NB: De IUA is recent geaccrediteerd. Deze accreditatie heeft plaatsgevonden in de periode die buiten de scope van dit onderzoek valt. Gesprekspartners noemden de IUA wel als mogelijke toekomstige samenwerkingspartner.

gesprekstechnieken, psychologie etc. “Dat algemene deel wordt ingericht als vakschool, waar een ambacht wordt aangeleerd, niet als geloofsschool”. De specifieke inhoudelijke componenten zouden dan bij de islamitische organisaties zelf gelegd moeten worden, zodat de theologische setting van de opleiding klopt en gestoeld is op traditie. Daaraan wordt volgens meerdere gesprekspartners namelijk de autoriteit en legitimiteit van een imam ontleend.

- Van deze vormen van co-creatie wordt gezegd, dat ze politiek gevoelig liggen.
- Andere onderwijspartners betrekken dan bij het laatste initiatief: Universiteit voor Humanistiek wordt genoemd, maar die optie ziet niet iedereen voor zich: het verschil tussen de vrijzinnige UvH en het regelgeleide islamitisch geloof zou te groot zijn.
- Alleen hbo-partners betrekken, dus geen samenwerking meer met een universiteit. Waar nodig zou de academische component ingehuurd kunnen worden. Voor HvA en Ipabo geldt dat er intern nog draagvlak is om in toekomst weer mee te doen. Men is zich onverminderd bewust van de maatschappelijke opgave. Ook andere hbo-partners zijn genoemd als mogelijke, toekomstige samenwerkingspartners.
- Richt een hbo-opleiding met verschillende uitstroomprofielen in, zoals dat ook het plan was in het laatste traject naar een imamopleiding. Dan wordt het een bredere opleiding.
- Neem bij de inrichting van een nieuwe imamopleiding vanuit de ketengedachte het (islamitisch) vormingsonderwijs mee. Dat zou een goede doorstroom naar het vervolgonderwijs kunnen ondersteunen. Het SPIOR biedt bijvoorbeeld Islamitisch Vormingsonderwijs aan op o.a. openbare basisscholen. Samen met geschoolde docenten wordt er invulling gegeven aan de islamitische lessen binnen het vormingsonderwijs. Het vormingsonderwijs is erop gericht kinderen een beeld te geven van de verschillende religieuze stromingen in Nederland en hen op die manier bewuster te maken van de diversiteit in de samenleving. In de islamitische lessen leren kinderen over de geloofsartikelen die de basis vormen van de islam en over de religieuze gebeurtenissen en feesten. Door kinderen inzicht te bieden in de manieren waarop de islam aansluit op andere levensbeschouwingen draagt het islamitisch vormingsonderwijs bij aan identiteitsontwikkeling en bevordering van wederzijds begrip¹⁷.
- **Internationaal:** Mogelijkheden in internationaal perspectief zijn:
 - Een combinatie van het volgen van een deel van de opleiding in Nederland, het beroepsdeel, en in het buitenland, het theologische deel. Zoals in het Joods model: basisopleiding in NL, daarna voor ambtsopleiding naar het buitenland.
 - Samenwerking met Vlaanderen zou een kans kunnen zijn om de totstandkoming van een imamopleiding te bespoedigen. Aan het hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen worden dezelfde kwaliteitseisen gesteld (NVAO). Het is dus zeker de moeite waard om die mogelijkheid (opnieuw) te onderzoeken.

¹⁷ <https://www.spior.nl/ivo/>

8. LESSONS LEARNED EN AANBEVELINGEN

Op basis van de gevoerde gesprekken zijn in hoofdstuk 6.3 de lessons learned uit andere levensbeschouwelijke opleidingen en organisaties benoemd. In dit hoofdstuk brengen we deze samen met de lessons learned voor alle stakeholders uit het PIN-project en uit het traject om tot een imamopleiding te komen, tot aan de kwartiermakersfase. Apart zal er aandacht besteed worden aan de mogelijke rol die de overheid in de toekomst in kan nemen.

8.1 Lessons learned uit het PIN

Van het PIN kan geleerd worden:

- dat inspraak vanuit de moslimgemeenschap, de meer bottom-up-organisatie, een belangrijke voorwaarde voor succes lijkt te zijn.
- Daarnaast heeft het PIN de verscheidenheid in de moslimgemeenschap duidelijk(er) gemaakt. De kennis van en ervaring met het inrichten van een programma voor deze diverse groep kan meegenomen worden naar toekomstige initiatieven om tot een imamopleiding te komen.

De impact van het PIN kan vergroot worden door:

- de werving van deelnemers breder in te zetten,
- het beeld van overheidsbemoeienis bij de achterban van het CMO weg te nemen.

8.2 Lessons learned en aanbevelingen uit het traject imamopleiding

Op basis van de input uit de gevoerde gesprekken zijn, mede door de gesprekspartners, de volgende lessons learned voor de betrokken stakeholders geformuleerd:

- Start vanuit gezamenlijkheid, gezamenlijk doel en “praat mét en niet óver moslims”. Cruciale succesfactor is het oprecht betrekken van het CMO en de bredere achterban.
- Het doel van de imamopleiding lijkt vanaf het begin van het traject niet eenduidig geweest te zijn, waardoor verschillende beelden bij het doel konden ontstaan en voortbestaan. Onderwijsinstellingen hebben vanuit wetenschappelijke en educatieve verantwoordelijkheid gekeken, de achterban denkt vanuit de geestelijke kant. Daar is bij de start geen of onvoldoende overeenstemming over bereikt. Begin daarom met het opstellen van een duidelijke gezamenlijke visie, waarin het dienen van het maatschappelijk belang verwerkt is en stel de doelen helder: wie wordt er opgeleid, wat gaat hij/zij doen en wie leiden er op? De visie moet leidend zijn, niet de zeggenschap.
- Maak op voorhand afspraken over rol, eigenaarschap en zeggenschap. Door faseringsverschillen waren rol, eigenaarschap en zeggenschap niet duidelijk.
- Het is raadzaam om vooraf duidelijke communicatielijnen uit te zetten en regelmatige evaluatiemomenten in het proces op te nemen. Tijdens de gesprekken is meermaals aangegeven dat er te weinig frequent en duidelijk met elkaar gecommuniceerd is. Dat heeft mede gezorgd voor het ontstaan van verschillende verwachtingen op meerdere vlakken.
- Ten aanzien van het draagvlak en de steun vanuit de moslimgemeenschap en duurzame werving voor een toekomstige imamopleiding is een aantal adviezen uitgebracht door de verschillende gesprekspartners:
 - Verbreed het draagvlak van de achterban; er moet een bredere vertegenwoordiging georganiseerd worden. Door verschillende gesprekspartners wordt het nauwer betrekken van de jongere generatie genoemd als speciaal aandachtspunt. Ook andere partijen, als een Vereniging van Imams in Nederland, SPIOR, IUR en IUA, horen bij de achterban.
 - Het CMO zou er goed aan doen een bredere vertegenwoordiging van zijn eigen achterban te organiseren. Neem daarin nadrukkelijk de jongere generatie en de kleinere koepels mee, die wellicht te weinig gehoord worden.
 - Het CMO zal moeten investeren in de opbouw van vertrouwen in de overheid bij de achterban.

- Houd rekening met de verscheidenheid in de moslimgemeenschap. Zoek daarin niet het grijze midden, maar laat ruimte voor de eigen identiteit. Tegelijkertijd merkt een gesprekspartner op dat verzuiling in de moslimgemeenschap voorkomen moet worden. Het is belangrijk om “de eigen identiteit te bewaren, maar wel in de dialoog”. Ook zal “de moslimgemeenschap die verscheidenheid ten diepste moeten aanvaarden en de verschillende zienswijzen als een verrijking moeten leren zien”.
- Geef de achterban, binnen de wettelijke mogelijkheden, zeggenschap over het curriculum (bottom-up in plaats van top-down). Dat kan op verschillende manier georganiseerd worden. Als opties worden genoemd: in co-creatie met de onderwijsinstellingen of in een stuurgroep. Ook hier geldt: betrek de brede achterban. Ook mogelijke buitenlandse invloed op de inhoud van het curriculum moet besproken worden en helder zijn. Maak over de mate van inspraak vooraf heldere afspraken.
- De moslimgemeenschap zal de gebruikelijke verantwoordingsstructuren moeten accepteren en verwachtingen bij moeten stellen om in het bestaande hoger onderwijsstelsel een (traditionele) opleiding te kunnen starten. Ook ten aanzien van brede werving van studenten: de opleiding zal ook openstaan voor niet-moslims. “Om tot een goede dialoog hierover te komen zijn mensen van goede wil nodig, die voldoende vertrouwen uit de gemeenschap hebben, identificatiefiguren, en die voldoende omgevingssensitief zijn”.
- Het CMO ziet voor zichzelf een actieve rol weggelegd in de werving van studenten voor de imamopleiding en denkt ook voor voldoende instroom te kunnen zorgen op het moment dat er een opleiding komt die aansluit bij de verwachtingen en wensen van het CMO. Dat laatste is ook meteen de crux. Partijen zullen eerst nader tot elkaar moeten komen (dat vraagt inspanning en flexibiliteit van alle partijen), voordat het vormen van een dergelijke opleiding mogelijk is.
- Samenhangend met de steun en het draagvlak is opgemerkt dat het goed zou zijn om gebruik te maken van de bestaande infrastructuur. Dan kan in co-creatie met onderwijsinstellingen in het bekostigde Nederlandse stelsel, maar zeker ook belangrijk om andere niet-bekostigde partijen daarin mee te nemen.
- Het toekomstperspectief van imams speelt een belangrijke rol in de levensvatbaarheid en de interesse voor een imamopleiding. Een imamopleiding is levensvatbaar als toekomstperspectief geboden kan worden, zowel ten aanzien van de status van een imam als in financieel opzicht. Daarbij moet opgemerkt worden, dat er sprake is van verschillen tussen de verschillende moslimgroeperingen in de formele positie en functie van een imam¹⁸. Het zou goed zijn om in dat kader eerst overeenstemming te bereiken over een duidelijk functieprofiel en voor draagvlak voor een breed beroepsperspectief te zorgen. Daarna zou er pas weer nagedacht moeten worden over mogelijke nieuwe modellen en samenwerkingen.
- Veel van de gesprekspartners maken zich zorgen om het huidige politieke klimaat. De politieke wens om tot een imamopleiding te komen is in hun optiek een voorwaarde voor het komen tot een levensvatbare imamopleiding.
- Tot slot werd opgemerkt dat het maatschappelijk belang gevoeld moet worden, “dan zullen de verschillende partijen open staan voor initiatieven”.

8.3 Lessons learned en aanbevelingen uit vergelijkbare levensbeschouwelijke opleidingen en organisaties

- De relatief korte traditie van moslims in Nederland zorgt voor een faseverschil in ontwikkeling tussen de protestantschristelijke opleidingen en de islamitische opleidingen. Respecteer dat en houd daar rekening mee. Dat geldt ook ten aanzien van het opleggen van de westerse Verlichting aan de moslimgemeenschap.

¹⁸ Boender, W., Bal, R., Janse, W., Saane, J. van (2019). Een zwengel aan het vliegwiel: Houtskoolschets voor een HBO-Imam/Islamopleiding gevestigd aan de Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam: Vrije Universiteit, p.59

- Onderzoek hoe de rijke academische historie van de moslims beter benut en ingezet kan worden.
- De andere, vergelijkbare levensbeschouwelijke opleidingen zijn herkenbaar voor de achterban, maar breed genoeg om rendabel te zijn. De studentenpopulatie is divers en studenten zijn niet allemaal aan het betreffende kerkgenootschap gebonden. Voor de moslimgemeenschap zou het goed zijn kennis te nemen van deze opleidingen, hun inrichting en hun omgang met andersdenkende studenten. Een toekomstige imamopleiding in het reguliere bekostigde stelsel vraagt een flexibele houding van de moslimgemeenschap/het CMO ten aanzien van inrichting van de opleiding en omgang met niet-moslim studenten.
- De vergelijking tussen CMO en Hindoeraad lijkt het volgende te bevestigen:
 - Verscheidenheid speelt een rol in het al dan niet verkrijgen van draagvlak voor de zendende organisatie en een ambtsopleiding.
 - Dekkingsgraad van de organisatie is van invloed op erkenning van de organisatie door de achterban.
 - De Hindoeraad heeft een adviserende rol ingenomen richting het Hindoestaans seminarie aan de VU. Het CMO zou een dergelijke rol ook kunnen vervullen voor een bekostigde imamopleiding, al dan niet via een veldadviesraad.
 - Invloed van buitenlandse opleidingen kan het draagvlak in de Nederlandse samenleving en in de politiek voor een bekostigde Nederlandse (imam)opleiding (negatief) beïnvloeden.
- Onderzoek (opnieuw) de mogelijkheden tot samenwerking tussen de KU Leuven en Nederlandse onderwijsinstellingen in het kader van een imamopleiding.

8.4 Aanbevelingen voor de toekomstige rol van de overheid

- Start vanuit gezamenlijkheid, het gezamenlijke doel. Cruciale succesfactor is het oprecht betrekken van het CMO en de bredere achterban.
- Onder gesprekspartners, ook onder gesprekspartners van buiten de moslimgemeenschap, leeft het gevoel dat de moslimgemeenschap anders behandeld wordt dan de andere levensbeschouwelijke gemeenschappen in Nederland. In dit verband wordt ook het huidige politieke klimaat genoemd, waardoor dat gevoel mogelijk versterkt wordt. De in de toekomst namens de overheid betrokken vertegenwoordigers zullen zich onverminderd bewust moeten zijn van de - soms verborgen en soms meer expliciet geuite - sentimenten die er binnen de moslimgemeenschappen leven en daar dan vervolgens op gepaste wijze op acteren.
- Zoek, binnen de wettelijke mogelijkheden, naar pragmatische oplossingen. Koppel indien mogelijk een bestaande rechtspersoon aan organisaties als IUR of IUA.
- SZW kan de legitimiteitsvraag adresseren: een imamopleiding is de erkenning van een vitale godsdienst. Vanuit maatschappelijk perspectief kan SZW een rol spelen door te interveniëren in het proces om tot een imamopleiding te komen, zoals zij dat tot nu toe ook heeft gedaan.
- Laat ruimte voor diversiteit, erken die, dan krijg je het vertrouwen van de moslimgemeenschap en zal men gebruik maken van een eventuele toekomstige bekostigde imamopleiding.
- De rol van SZW blijft faciliterend voor emancipatie en participatie en SZW vervult een spilfunctie tussen OCW en Justitie. Deze rol is reactief niet sturend.
- OCW houdt haar faciliterende rol.
- Faciliteer het CMO (financieel) om te kunnen professionaliseren. Ook hier wordt door gesprekspartners de oproep gedaan aan de overheid om zich in het kader van de scheiding van kerk en staat niet te terughoudend op te stellen. Andere religieuze gemeenschappen worden indirect (bijvoorbeeld via de VU) ook gefinancierd. Financiële ondersteuning zou het bijvoorbeeld voor het CMO mogelijk maken om iemand aan te nemen voor curriculumontwikkeling.
- Faciliteer dat de discussie op gang wordt gebracht, zorg voor een brede oriëntatie op een toekomstige imamopleiding en help de gemeenschap zelf een imamopleiding opzetten.

- Voer eventueel een beroepsregister in voor imams, ook voor imams die uit het buitenland komen. Daarmee kan aangetoond worden dat ze aan bepaalde bekwaamheidseisen voldoen en is de inhoudelijke borging geregeld.

De belangrijkste aanbeveling voor alle stakeholders op basis van dit onderzoek is om niet opnieuw in dezelfde valkuil te stappen: start met het uitwerken van een heldere, gedeelde visie op een imamopleiding, maak duidelijke afspraken over rollen, taken en verantwoordelijkheden en betrek de brede achterban van de moslimgemeenschap. De wil en wens om tot een imamopleiding te komen is er, het draait allemaal om samenwerking, helderheid, gunnen en vertrouwen!

BIJLAGE I Afkortingen

CIT	Centrum Islamitische Theologie
CMO	Contactorgaan Moslims en Overheid
FRT	Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit
HvA	Hogeschool van Amsterdam
IUA	International University of Applied Sciences Amsterdam
IUR	Islamic University of Applied Sciences Rotterdam
K7	Samenwerkende regionale moskeekoepels
NT2	Nederlands als Tweede Taal
NVAO	Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
PIN	Professionaliseringsproject Imams in Nederland
RMMN	Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland
SPIOR	Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond
SZW	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
VAR	Veldadviesraad
VU	Vrije Universiteit Amsterdam
WHW	Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek

BIJLAGE II Gesprekspartners

Sommige gesprekspartners zijn bevraagd op meerdere thema's, afhankelijk van betrokkenheid van de betreffende gesprekspartners bij PIN, stuurgroep, onderwijsinstellingen en/of overheid.

- Twee docenten van het PIN
- Twee deelnemers van het PIN
- Twee VU-medewerkers, betrokken bij het PIN en/of het traject imamopleiding
- Vijf afgevaardigden van bij het CMO aangesloten koepels, waaronder ook het bestuur van het CMO
- Afgevaardigde SPIOR
- Afgevaardigde K7
- Afgevaardigden Islamic University of Applied Sciences Rotterdam
- Elf leden stuurgroep, afkomstig van hogescholen, universiteiten, CMO en de ministeries van OCW en SZW.
- Bestuurder en manager HvA
- Bestuurder iPabo
- Afgevaardigde van de Theologische Universiteit Utrecht
- Afgevaardigde van de Universiteit Utrecht (hoogleraar Levensbeschouwelijke Vorming)
- Afgevaardigden van de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven
- Afgevaardigde van de Hindoeraad Nederland

BIJLAGE III Onderzoeksvragen

Onderzoeksvragen uit opdrachtomschrijving

Thema	Onderzoeksvragen
Doelmatigheid en kwaliteit	• Wat is de meerwaarde van het PIN-programma voor het professionaliseren van imams in Nederland? • Wat heeft het PIN-programma tot nu toe opgeleverd? • Hoe kan het PIN-programma (nog) een bijdrage leveren aan de beoogde infrastructuur t.b.v. de imamopleiding?
Samenwerking en overgangperiode	• Hoe is het proces van de totstandkoming van de imamopleiding van 2017 tot september 2023 verlopen? • Hoe effectief was de ingerichte organisatiestructuur? • Wie had welke rol? • Hoe verliep de samenwerking? • Wat had wellicht beter gekund in dit proces? • Wat kunnen we hiervan leren voor de (nabije) toekomst? • Wat betekent de nieuwe rolverdeling voor de tot nu beoogde infrastructurele onderdelen en strategische keuzes? • Wat is er nodig om deze samenwerking te laten resulteren in een succesvolle bekostigde imamopleiding? • Welke risico's zien de betrokken partijen en hoe kunnen deze geminimaliseerd worden?
Versterking van interesse en draagvlak	• Hoe staat het met de bereidheid en het draagvlak van de moslimgemeenschap op de verschillende niveaus (zoals kiezen voor de opleiding, erkennen van afgestudeerden als imam)? • Welke <i>lessons learned</i> kunnen uit vergelijkbare 'levensbeschouwelijke' bekostigde opleidingen getrokken en/of doorgevoerd worden naar de (infrastructuur van) nieuwe imamopleiding? • Hoe kan er duurzaam en succesvol invulling worden gegeven aan de werving van studenten?
Infrastructuur en strategie	• Wat waren de oorspronkelijke ambitie en doelstellingen voor het vormgeven van de (kennis)infrastructuur voor opleiden en professionaliseren van imams in Nederland? • Welke partijen zijn daarbij betrokken? • Is dit proces effectief geweest? • Wat is de meerwaarde van dit proces? • Draagt dit bij aan een toekomstbestendige vorm van opleiden en professionaliseren? • Wat zijn de doelstellingen voor het verbinden van de imamopleiding in een bredere (inter)nationale context en welke mogelijkheden zijn er daartoe? • Welke aanvullende faciliteiten en ondersteuning zijn gebruikelijk/wenselijk vanuit de Rijksoverheid? • Wat zijn voorziene (neven)activiteiten in de overgangperiode (medio 2023-2029) gelet op de aanloopkosten, voorfinanciering en beschikbaar gestelde ontwikkelsubsidie?

BIJLAGE IV Gespreksnotitie

Gespreksnotitie SZW – Procesevaluatie traject imamopleiding

Aanleiding evaluatie

In Nederland bestaat er behoefte aan een geaccrediteerde en bekostigde imamopleiding. De Rijksoverheid onderneemt stappen om dit te onderzoeken. Het traject voor de totstandkoming van de imamopleiding loopt inmiddels enkele jaren en momenteel wordt er door een aantal onderwijsinstellingen gewerkt aan de ontwikkeling van een nieuwe opleiding.

De directie Samenleving & Integratie van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna SZW) heeft Hobéon gevraagd om een procesevaluatie uit te voeren over de afgelopen zes jaar, waarin zowel het traject om tot een imamopleiding te komen als de Professionalisering Imams Nederlands, het zogenaamde PIN-programma, geëvalueerd worden.

In deze notitie gaan wij kort in op evaluatie-opdracht en de onderliggende vragen. Deze notitie is voor u bedoeld om een beter beeld te krijgen van de verwachtingen van het gesprek met een adviseur van Hobéon. Aan het slot van deze notitie is een aantal voorbeeldvragen opgenomen die tijdens uw gesprek aan bod kunnen komen.

Doel evaluatie

Doel van deze evaluatie is tweeledig. Enerzijds betreft het een evaluatie van de initiële beleidsstrategie en benodigde infrastructuur om tot een levensvatbare en duurzame imamopleiding te komen in de afgelopen zes jaar (tot september 2023). Anderzijds is het doel om zicht te krijgen op de toekomstige ontwikkelingen met betrekking tot het opleiden van imams in Nederland en de Europese context.

Deze evaluatie wordt ingezet langs drie componenten, te weten het PIN-programma, het proces om te komen tot een imamopleiding en het draagvlak in de (brede) samenleving.

Thema's gesprekken

Tijdens het onderzoek spreken wij met verschillende betrokkenen bij het traject naar een imamopleiding en het PIN-programma. In deze verdiepende interviews wordt nieuwe informatie gewonnen én wordt informatie uit het bureauonderzoek door Hobéon geverifieerd.

Afhankelijk van de rol van betrokkenen in het proces, bespreken we (een deel van) de volgende thema's:

1. Doelmatigheid en kwaliteit van het PIN-programma;
2. Samenwerking in de afgelopen zes jaar en in de directe toekomst t.a.v. het traject naar een imamopleiding;
3. Versterking van interesse en draagvlak;
4. Infrastructuur en strategie.

Bij aanvang van het gesprek zullen wij de scope van uw gesprek nader toelichten. U kunt dan tevens eventuele aanvullende thema's die u in dit kader met ons wilt bespreken kenbaar maken. Dat laatste kan ook voorafgaand aan het gesprek per email.

Vragen gesprekspartners ter voorbereiding op het gesprek

Thema	Onderzoeksvragen
Doelmatigheid en kwaliteit	• Wat is de meerwaarde van het PIN-programma voor het professionaliseren van imams in Nederland? • Wat heeft het PIN-programma tot nu toe opgeleverd? • Hoe kan het PIN-programma (nog) een bijdrage leveren aan de beoogde infrastructuur t.b.v. de imamopleiding?

Samenwerking en overgangperiode	• Hoe is het proces van de totstandkoming van de imamopleiding van 2017 tot september 2023 verlopen? • Hoe effectief was de ingerichte organisatiestructuur? • Wie had welke rol? • Hoe verliep de samenwerking? • Wat had wellicht beter gekund in dit proces? • Wat kunnen we hiervan leren voor de (nabije) toekomst? • Wat betekent de nieuwe rolverdeling voor de tot nu beoogde infrastructurele onderdelen en strategische keuzes? • Wat is er nodig om deze samenwerking te laten resulteren in een succesvolle bekostigde imamopleiding? • Welke risico's zien de betrokken partijen en hoe kunnen deze geminimaliseerd worden?
Versterking van interesse en draagvlak	• Hoe staat het met de bereidheid en het draagvlak van de moslimgemeenschap op de verschillende niveaus (zoals kiezen voor de opleiding, erkennen van afgestudeerden als imam)? • Welke <i>lessons learned</i> kunnen uit vergelijkbare 'levensbeschouwelijke' bekostigde opleidingen getrokken en/of doorgevoerd worden naar de (infrastructuur van) nieuwe imamopleiding? • Hoe kan er duurzaam en succesvol invulling worden gegeven aan de werving van studenten?
Infrastructuur en strategie	• Wat waren de oorspronkelijke ambitie en doelstellingen voor het vormgeven van de (kennis)infrastructuur voor opleiden en professionaliseren van imams in Nederland? • Welke partijen zijn daarbij betrokken? • Is dit proces effectief geweest? • Wat is de meerwaarde van dit proces? • Draagt dit bij aan een toekomstbestendige vorm van opleiden en professionaliseren? • Wat zijn de doelstellingen voor het verbinden van de imamopleiding in een bredere (inter)nationale context en welke mogelijkheden zijn er daartoe? • Welke aanvullende faciliteiten en ondersteuning zijn gebruikelijk/wenselijk vanuit de Rijksoverheid? • Wat zijn voorziene (neven)activiteiten in de overgangperiode (medio 2023-2029) gelet op de aanloopkosten, voorfinanciering en beschikbaar gestelde ontwikkelsubsidie?

Hobéon, denkt verder

Hobéon is een adviesbureau voor strategische vraagstukken. Sinds 1991 zijn we actief in het onderwijs, het bedrijfsleven en de publieke sector. Daarbij ondersteunen we organisaties met strategieontwikkeling, innovatie- en verandermanagement, kwaliteitsverbetering en professionalisering. Onze kernactiviteiten zijn het adviseren van organisaties, het accrediteren in het hoger onderwijs en het certificeren van personen en organisaties.

Hobéon is ISO 9001:2015 gecertificeerd en lid van de *Raad van Organisatie Adviesbureaus* (ROA). Alle adviseurs handelen naar de gedragscode van de ROA. Per februari 2018 beschikt Hobéon over een Raad van Onpartijdigheid die toeziet op de scheiding tussen onze adviserende en beoordelende werkzaamheden.

Werken met:

Hobéon kenmerkt zich door een ontwikkelingsgerichte aanpak en integrale benadering. Onze adviseurs handelen vanuit passie en expertise en helpen de klant om hun ambities te realiseren.

Wij zijn flexibel en bewegen gemakkelijk door organisaties. We bieden inhoudelijk weerwoord en gaan op zoek naar relevante duurzame oplossingen die u kunt toepassen.

Werken bij:

Onze medewerkers zijn professionals met elk een eigen expertise en ervaring. Zij zijn de drijvende kracht van Hobéon. Adviseren is topsport en daarom investeren wij structureel in de ontwikkeling onze adviseurs. Een groot aantal adviseurs van Hobéon is getraind *International Register of Certificated Auditors* (IRCA) lead auditor

Daarnaast neemt Hobéon de ontwikkeling van de medewerkers serieus. Dit ziet u ook terug in de kwaliteit van de dienstverlening. Hobéon is een gecertificeerd Accredited Consulting Practice (ACP). De ACP-certificering is een internationaal predicaat voor adviesbureaus waarmee zij kunnen aantonen dat hun professionaliseringsactiviteiten voldoen aan de hoogste kwaliteitsstandaarden. ACP-bureaus hebben een visie op het opleiden en ontwikkelen van hun professionals en een best practice-ondersteunend systeem van interne werkafspraken. Ook de gedragscode en de kwalificatie van hun adviseurs voldoen aan de hoge eisen van de internationale ICMCI-norm.

BIJLAGE V Ontvangen stukken

Ontvangen stukken SZW

Onderzoeksrapporten

Boender, W., Bal, R., Janse, W., Saane, J. van (2019). Een zwengel aan het vliegwiel: Houtskoolschets voor een HBO-Imam/Islamopleiding gevestigd aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Amsterdam: Vrije Universiteit.

Regioplan i.s.m. Topov (2012). Evaluatie islam- en imamopleidingen in Nederland. Amsterdam: Regioplan.

Berenschot (2015). Een doorstart van de imamopleiding van Hogeschool Inholland? Een verkenning onder een aantal experts.

Labyrinth Onderzoek & Advies (2019). Imamopleiding in Nederland: een verkenning van draagvlak. Utrecht: Labyrinth

Hobéon Management Consult (2022). Businesscase, imamopleiding in Nederland. Den Haag: Hobéon

Propositie 17-11-2022: opgesteld door VU, HvA en iPabo.

PIN

(PIN1) Evaluatie professionaliseringstraject imams

(PIN1) Projectplan (intern document VU en CMO)

(PIN2) 28092020 VU brief aan SZW bij subsidieaanvraag PIN2 (vertrouwelijk)

(PIN2) Activiteitenverslag PIN 2

(PIN2) overall rapportage professionaliseringstraject imams

(PIN3) Projectplan PIN3 (vertrouwelijk)

Moties en Kamervragen

Overzicht moties en Kamervragen

Kamermoties van de leden Kuzu [Kamerstuk 33 750 VIII, nr. 128] en Van Meenen en Van Weyenberg [Kamerstuk 33 750]

2017_07 Nota Toekomst imamopleiding OCW en SZW (vertrouwelijk)

2018-07-04 Nota voortgang traject imamopleiding (vertrouwelijk)

2018_07_13 kamerbrief-met-antwoorden-op-schriftelijke-vragen-over-bericht-nieuwe-imamopleiding-nu-van-milli-gorus'

2020_06_19 kamervragen-van-de-leden-becker-yesilgoz-zegerius-en-rudmer-heerema-allen-vvd

2021_07_01 Taskforce problematisch gedrag en ongewenste buitenlandse financiering

2022_Nota MSZW inzake Eindrapport Businesscase Imamopleiding

2023_06_14 Beantwoording Kamervragen Becker en Michon-Derkzen (beiden VVD) over Salafistenpolitie (002)

Beslisnota bij Kamerbrief Samenwerking imamopleiding beëindigd

Tevens een aantal interne stukken SZW

Ontvangen stukken van gesprekspartners

Beek, van, M. (13 mei 2019), Eerste imams ronden studietraject over Nederland af, zo anders zijn we helemaal niet. In: *Trouw*.

Brief CvB VU aan de Minister-President (6 juli 2017), betreft: Raad (of: Platform) Dialoog en Levensbeschouwing.

Boender, W. (2014). Polderen in de 'participatiesamenleving'. De kantelende positie van het Contactorgaan Moslims en Overheid. In: P. van Dam, J. Kennedy en F. Wielenga (red.) *Achter de zuilen. Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 255-277.

Boender, W. (2014). Dossier imamopleiding: het Nederlandse 'imamopleidingsdebat' in historisch perspectief. In: *Tijdschrift voor religie, recht en beleid*, (5) 2, pp. 26-48.

Hobéon

Sir Winston Churchilllaan 273
2288 EA Rijswijk
Postbus 70, 2280 AB Rijswijk
+31 (0)88 998 3140
www.hobeon.nl
info@hobeon.com